

KUR'ÂN VE HADİSLERDE TEMSİLİ ANLATIM ÖRNEKLERİ

-İnsani, İlahi ve Uhrevi Hakikatlerin Sunumu Bağlamında Semantik ve Pedagojik Bir Deneme-

Prof. Dr. Sadık KILIÇ*

ÖZET

Bir dünya içine doğan insan, kendisine öğretilen manaları olduğu gibi; dünya hakkında doğrudan kendisini edindiği fikir, duygu, hatta hayalleri bile dil, bir başka ifadeyle 'söz' ve 'yazı' üzerinden ortaya koyar. En etkin iletişim aracı olan söz ve yazının kullanıldığı alanlardan birisi de, dini metinler ve onun tefsirleridir. Bu açıdan bakıldığında Kur'an ve hadisler, genel dil olgusunda yer alan kimi üslup özelliklerini taşımalarıyla dikkat çekerler; ki bu üslup özelliklerinden birisi de, 'örneklemeli (temsili) anlatım'dır.

Kur'an, soyut manevi ve ruhi bir takım hakikatleri daha vazih ve hissedilir bir hale getirmek amacıyla 'örneklemeli (temsili) üslubu' yer yer kullanmıştır. Bu üslubun söz konusu olduğu yerlerde anahtar terim ise, 'mesel, emsal' sözcüğüdür. 'Aklı olanın hissi bir suret altında sunumu' diye formüleleştirilen örneklemeli anlatımın en bariz amacı olarak ise, 'soyut ve ruha, akla uzak manaları 'anlayışı yaklaştırmak, kavratmak' (takrîb) tanımına vurgu yapılır. Diğer yandan, kendi beşeri üslubunun yanı sıra, Kur'an'ın üslubundan da etkilenmiş olması yadsınamaz bir hakikat olan Hz. Muhammed'in hadislerinde de örneklemeli (temsili) anlatım çokça yer almaktadır. Bu üslup özelliğinin hadislerde yer almasının başlıca sebebi olarak da, bu üslup özelliğinin içerdiği, 'öğreticilik', yani 'didaktiklik' dikkat çekmektedir.

Anahtar Sözcükler: Dil, Kur'an ve hadis, örneklemeli (temsili) anlatım, akla ve hayâle yaklaştırma (takrîb), betimleme, öğreticilik, Nebevi üslup.

ILLUSTRATE EXPRESSION EXAMPLES IN THE QURAN AND HADİTH ABSTRACT

The man who born into a world, put forward the meanings that have been taught and to get acquire of one's own opinion, emotion, even imagination from perspective of 'word' and 'writing' directly. One of the fields where have been used word and writing as means of the most effective communication is religious texts and their interpretations. From this perspective, Qur'an and hadiths have got various features of style. One of the style features is expression with illustrate (temsil).

Quran has used the illustrate style from time to time some abstract moral and spiritual truths for the purpose of more obvious and more concrete. The key term of this illustrate style is the word of 'parable' (mesel, emsal). This illustrate expression style has been formulated such as: 'presentation of the rational into the emotional form' and the most obvious aim of this style is that definition: 'to get comprehend to understanding the abstract and far meanings to reason' (taqrîb).

On the other hand, in the hadiths of Prophet Muhammed takes part greatly the illustrate expression style. The Prophet Muhammed has been influenced from Qur'anic expression style. The main reason of this style feature in the hadiths of Prophet Muhammed is didactic quality and 'didactic' feature of this style.

Key Words: Language, Qur'an and hadiths, illustrative expression, adduct to reason and imagination (taqrîb), description, didactic quality, expression style of Prophet.

* Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi [İktibaslardaki vurgular müellif tarafından yapılmıştır]. E-posta: skilic@atauni.edu.tr

İslam dininin iki temel kaynağının Kur'ân ve hadis olduğu; hadislerin üslûbunun, Kur'ân'dan oldukça etkilenmiş bulunduğu malum bir husustur... Her iki asli kaynakta da sıkça kullanılmakta olup bu bakımdan da ikisinde birden incelenmeye değer görülen konulardan birisi de, örneklemeli anlatım olarak da dile getirebileceğimiz '*temsili anlatım*' tarzıdır. İşte biz bu çalışmamızda, Kur'ân'daki ve hadislerdeki temsili anlatımı iki ayrı başlık altında incelemeye çalışacağız.

Kur'ân'da temsili anlatım ve örnekler...

Kurân'da yer alan misaller ilahî, insanî ve uhrevî hakikatleri anlatan ve onlara dikkat çeken edebî anlatım unsurlarıdır. Hem tasavvur, hem de tefekkür ve ibret alma melekeleri devreye sokulurken, örneklerde de görüleceği üzere özellikle soyut ve yalın gerçekliklerin betimleme yoluyla kavratılması; hafızanın da bu yöndeki istidadından yararlanılarak, dinî ve ahlakî hakikatlerin; davranış ve kişilik tiplerinin simgesel sahne ve sunumların eşliğinde özümsetilmesi amaçlanmaktadır. Kurgusal sahneler olarak kendilerinden yararlanmış ise de, şurası açıktır ki, Kurân'da bir ifade unsuru olarak yer almış olan temsili anlatım, gerçek hayatta daima karşılaşılabilecek bir potansiyel olarak karşımızda durmaktadır.

Semantik Dilsel bir öge olarak temsil...

Kavramların, deyimlerin, anılaşmış sözcüklerin mana boyutlarının anlaşılmasında, onları gösteren ve kendilerinden türemiş oldukları lügat maddesinin, sözel türevin (*iştikâk*) son derece betimleyici olduğu bilinen bir keyfiyettir. Bu bir bakıma, lafzî köken ile kavramsal alan arasında, bir sebep sonuç, '*müessir-esser*' münasebetine benzer dinamik bir ilişkinin bulunması sebebiyledir.

Bu muhtevada, temsili anlatımın kendisinden mülhem olduğu kök sözcüğe, yani '*temsîl*' kelimesinin kendisinden türetilmiş olduğu '*el-meselu*' kelimesine baktığımızda, kısaca belirtmek gerekirse, bazı mühim değerlendirmelerle karşılaşırız. Ez-Zemahşerî'ye atıfla, '*el-meselu*' kelimesinin esas olarak '*el-mislu*' anlamında olduğunu, bu kelimeninse '*nazîr: benzer, eş*' anlamına geldiğini belirten Zerkeşi, aynı anlamlarda olmak üzere, '*mesel, misl ve mesîl*' formlarını zikrettikten sonra, '*el-meselu*' sözcüğünün en meşhur ve maruf manasına işaretlerle der ki: "*el-Meselu* kelimesi, önemli olan ve dikkat çekici yanı bulunan bir '*hal*' veya bir '*sıfat*' yahut bir '*kıssa*' hakkında eğretilme olarak kullanılan bir sözcüktür"...¹.

Kelimenin lügatlerdeki² ilk anlamı olan '*sıfat*', '*hâl*' ve '*durum, keyfiyet*' manası, bilhassa '*şaşırtıcı, hayrete düşürücü, dikkat çeken vasıf, nitelik...*' gibi

1 Ez-Zerkeşi (ö. 744-745/1392), Bedruddin, *el-Burhân fî ulûm'l-Kur'an*, thk., Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut-Lübnan. 1391/1972 [?], I. 488-489, 490.

2 Ez-Zebidi, es-Seyyid Muhammed Murtedâ (ö. 1205/1790, *Yâcu'l-Arûs*, Dâru Libiyâ li'n-Neşr ve't-Tevzî', Bingazi, 1386/1966, VIII, 111; el-Askerî, Ebû Hilâl, (ö. 395/1004), *el-Furûk fî'l-Lûğa*, Menşürâtu Dâri'l-Afâkî'l-Cedide, Beyrut, 1400/1980, s. 147.

kayıtlayıcı bilgilerle vurgulanmaktadır. Nitekim Alûsî (ö. 1270/1854), Nûr 35 ayetindeki “*Meselu nûrhi...*” terkinin tefsiri bağlamında, ‘*el-Meselu*’ kelimesiyle, “*hayrete düşüren sıfat, nitelik*” gibi bir mananın murat edildiğini belirttikten sonra, ilahi pasaja getirmiş olduğu, “*Münezzeh Yüce Allah’ın, keyfiyeti hayrette bırakan nurunun vasfı ve keyfiyeti, duvardaki bir oyuk (el-miškât) gibidir ki...*” açıklamasıyla, ‘*el-meselu*’ sözcüğündeki bu hayrette bırakıcılık ve şaşırtıcılık yönüne dikkat çeker³.

Genel kabule mazhar olan bu manalar yanında, *Tehzibu’s-Sihâh*’ta⁴ yer alan bir örnekleme, ‘*el-Meselu*’ sözcüğünün daha özel bir anlamını açığa vurmaktadır. Buna göre, “*Mesele beyne yedeyhi musûlen*” kullanımındaki ‘*mesele*’ fiili, “*Huzuruna çıktı, önüne dikildi...*” anlamına; yine “*mesele bi’l-ardı*” cümlesi de “*Yere yapıştı, yere iyice tutundu*” gibi bir manaya gelmektedir. Bu iki kullanımın işaret ettiği gerçek ise, ‘*mesel*’ sözcüğünün, şaşırtıcı ve hayrette bırakan bir durumu nitelemesi yanında, ayrıca, zihin ve tasavvurdan hiç çıkmayan, nerdeyse belleğe yapışıp kalan durumları göstermekte olduğudur!..

‘*Mesel*’ sözcüğünün ‘*tefil*’ kipine aktarılmış formu olan ‘*temsîl*’ mastarı ise, ‘*örnekleme*’, ‘*bir şeyin misâlini getirmek*’, ‘*betimlemek*’ ifadeleriyle de bir münasebet örgüsü içinde “*Bir şeyi yazı ya da bir şey vasıtasıyla betimleyerek, örneklendirdi; misâllendirmek*”; “*onu, canlı bir suret ve form halinde tasvir etmek*” gibi bir manayı göstermektedir⁵. Nitekim çağdaş müelliflerden *Beyânünî*, ‘*temsîl*’ üslubunun dile getirmekte olduğu bu etkili betimlemeyi, “*Onu örneklendirdi, yani onu, sanki ona bakılıp da görülecek bir biçimde betimleyip tasvir etti...*” cümlesiyle mükemmel bir biçimde açıklamıştır⁶. Şu halde, teşbih dayanağıyla da sıkı bir münasebet içinde kalarak, ‘*temsîl*’ ve ‘*temsili anlatım*’, bir hakikatin, bir fikrin, bir konunun, yani soyut karakterden bir değer imgesinin kendisi vasıtasıyla iyice açıklandığı, vuzuha kavuştuğu; etkili ve kalıcı olacak biçimde vurgulandığı bir üsluptur. Öğrenme ve bilişsel etkinliklerde kullanılması yanında, pek tabii ki, dini metinlerin de en çok dikkat çeken üslup tarzlarından birisidir.

‘*Mesel*’ sözcüğünün, ‘*şaşırtıcı ve akıldan çıkmayacak durum, hal, keyfiyet*’ gibi anlamlarını da akılda tutarak diyebiliriz ki, ‘*temsîl*’, metnin esas hedefi ve teması olan mana ve hakikate bizi yönlendiren; kendisindeki lafzî ve sözselsel unsurlar aracılığıyla bir hakikatin ufkuza bizi yaklaştıran edebi bir bildirim tarzıdır! Bu yüzden de, ‘*temsili anlatım*’ mananın özünde bir değişiklik yapmaz, sadece onun ifade ediliş biçimini güzelleştirir. Bundandır ki, Belagat

3 El-Alûsî, Şihabuddin, *Rûhu’l-Meânî*, Dâru İhyâ’t-Türâsî’l-Arabî, Beyrut, ts., XVIII, 166.

4 Ez-Zencanî (ö. 656/1258), Mahmûd ibn Ahmed, *Tehzibu’s-Sihâh*, Mısır, 1372/1952, II, 693.

5 El-Cevherî (ö. 393/1001), İsmâil ibn Hammâd, *es-Sihâh Tâcu’l-Lüğa ve Sihâhu’l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdulğafûr ‘Attâr, Dâru’l-Kutttebi’l-Arabî, Mısır, V, 1816.

6 E-Beyânünî, Abdülmecid, *Darbu’l-emsâl fi’l-Kur’ân*, Dâru’l-Kalem, Dimaşk-ed-Dâru’s-Şâmiyye Beyrût, I, Bsk., 1411/1991, s. 18.

âlimleri, “Dolaylı anlatımlar (*kinâye, isti'âre, temsîl*), manaları seçkinleştirir, dinleyenlerin beğenisini kazandırır ve değerini artırır” demişlerdir⁷. Dilbilimin terimleriyle vurgulamak gerekirse, temsili anlatım, içermekte olduğu ‘mesel’, ‘darb-ı mesel’ ve ‘irsâl-i mesel’ kavramları gibi, kusursuz bir ‘gösteren’, imleyen (significant, -te)’dir. Nitekim bu sahanın önderleri de, “Birbirine bağlı ve birbiriyle mukayyet olan birçok şeyin bir araya gelmesinden elde edilen benzetmeye (teşbîh), konumuzla ilgili olarak, ‘Temsil: örneklemeli anlatım üslûbu’ tanımını getirmişlerdir.

Mesela bir konu hakkında tereddüt eden bir kimse için söyledikleri şu söz: “*Erâke tuqaddimu riclen ve tuahhuru uhrâ: Öyle görüyorum ki sen, bir ileri bir geri adım atıyorsun!..*”. Burada zihnin kavrama yetisinin odaklanması gereken unsur, sözel ve lafzi yön değildir; daha doğrusu burada, lafzi manasının aksine, lafızda, kelimeler ve cümlede mezkur olmayan, sadece kendisine göndermede bulunulan bir başka şey kastedilmektedir. Kastedilense, zahiri betimlemenin dışından içsel mülâhazaya geçmekle anlaşılır ki, bu da, ‘*bireyin tereddüt halini, onun ikircikli ve karar verememe durumunu*’ bakışlara sunmaktır⁸. Bu betimleyici ve örnekleyici üslûp ile kararsız ve çelişik bir ruh hali; işine gitmek için kalkıp ileri doğru bir adım atan, ama sonra bundan vazgeçip bu kez geri adım atan bir kimsenin hali örnek sunulmak suretiyle, daha açık ve anlaşılır bir hale getirilmiştir⁹.

El-Cürcânî’nin de dikkat çektiği üzere, *kinâye, isti'âre* ve *temsîl* üçlüsüyle lafzın görünürdeki anlamı dışında bir anlam dile getirilmek istendiği için, bunlar üzerinden iletilmek istenen anlamı bilmenin yolu, doğrudan ‘lafız’ olmayıp, ‘akıl’dır!... Bir başka ifadeyle, bunu bilmenin yolu ‘kıyas’tır¹⁰, aklın ‘*analojî*’ yoluyla zahir anlam katmanından batın anlam katmanlarına geçmesidir. Ancak ne var ki, ulaşılmak istenen manaya, yine ancak o lafızdan yola çıkılarak ulaşılabilecektir! Örneğin, “*Huwe kesîru remâdi'l-kıdr: O, kazanının/tenceresinin külü çok olan birsidir*” sözüyle, kendisine işarette bulunulan kişinin *konuk-severliği, cömertliği* dile getirilmek istenir. Fakat biz bu amacı, duyduğumuz lafızdan doğrudan anlayamayız; ne var ki işitilen bu sözün ‘lafzi’ anlamından yola çıkıp kıyas yoluyla, akıl yürüterek esas iletilmek, bildirilmek istenen manaya muttali olabiliriz!¹¹. Bir başka örnek de, Hz. Peygamber’in, “*İyyâkum ve hadrâe'd-dîmenî: Gûbre yğınının üzerinde yeşeren çiçekten uzak durun!..*” şeklindeki hikmet dolu sözüdür. Örnekleme yoluyla önemli bir beşeri keyfiyete işaret edilen açıklamanın tamamından anlaşılansa; hakiki mana üzere

7 El-Cürcânî (ö. 471/1078), Abdulkâhîr, *Delâilu'l-İcâz/Sözdizimi ve Anlambilim*, çev. Osman Güman, Litera yayıncılık, İstanbul 2008, s. 74.

8 Er-Râzî (ö. 606/1209), Fahrüddin, *Nihâyetu'l-İcâz fi Dirâyeti'l-İcâz*, thk. Nasrullah Hacımüftüoğlu, Dâru Sâdır, Beyrût, 1424/2004, s. 132.

9 El-Cürcânî, *Delâilu'l-İcâz*, s. 368; er-Râzî, *Nihâyetu'l-İcâz*, s. 42.

10 El-Cürcânî (ö. 816/1413), eş-Şerîf Ali ibn Muhammed, *et-Ta'rîfât*, s. 66, ts., ‘temsîl’ mad.

11 El-Cürcânî, *Delâilu'l-İcâz*, s. 369.

gübre yığınının üzerinde yetişen yeşillik yahut çiçek değildir; aksine burada Hz. Peygamber, [etik ve toplumsal anlamda] kötü bir ortamda yetişen herhangi bir güzel kadın hakkında, bulunduğu ortam ve etkilendiği kaynağın pek çok olumsuz faktörler içermesi yüzünden, “*gübre üzerinde yeşeren çiçek*” söylemini kullanmıştır¹².

Bir tespit olarak denilebilir ki, misallerin kullanımı, yani temsili anlatım, lafzın ötesinde yer alan bir gerçeği gösteren, bilişsel duyarlılığı ona odaklayan seçkin bir anlatım yoludur. Bu bakımdan, anlayış yetisini keskinleştirip daha faal ve kuşatıcı bir yoğunlukla, zihni lafız ötesi gerçeklere yönlentmeyi; her tefekkür tabakasından insanın yararlanmasına imkân sunmayı gaye edinmiş olan ‘remzî’ betimleme üslûbuyla da bir örtüşme gözlenmektedir burada. Nitekim İbn Aşûr (ö. 1394/1973)’un nakline göre, Suhreverdi, “*Önceki [âlimlerin] sözleri remizli ifadelerdi.*” demektedirmiş. Suhreverdi’nin bu sözünü şerh eden Kutbeddin eş-Şirâzi ise şöyle bir açıklama getirir bu cümleye: “*Önceki [insanlar, sözlerinde remizli konuşuyorlardı; bu ise ya düşünceyi işletmek suretiyle zihni keskinleştirmek içindir, yahut ta Yüce Yaraticıya ve yasa sahiplerine benzemek içindir.... Çünkü bunlar, halkın anlayışına daha yakın olsun da, böylece âlimler (havâss) bunların ‘batın’ından; diğer insanlar (avâm) da bunların ‘zahir’inden istifade etsinler diye, remizli metinler/kitaplar getirmişlerdir*”¹³.

İşte tam da bu noktada, temsili anlatım üslûbunun mesajı iletme, soyut düşünceler ve gerçeklikler analarıyla iletişim kurma, anlayışı geliştirip ‘manayı çoğaltma’ konusundaki etkin rolüne değinebiliriz.

Öncelikle belirtelim ki meseller ve temsili anlatım formları, soyut fikirleri somut örnek ve benzetmeyle reddedilemez bir gerçek halinde sunarak onların zihinlerde yerleşmesini sağlamaktadır. Etkileme, ikna etme, nesilleri iyiye ve güzele yönlendirmedeki inkâr edilemez rolleri sebebiyle başka Kur’an olmak üzere, kutsal kitaplarda, Peygamberlerin öğüt ve dualarında bolca mevcuttur...¹⁴. Temsili anlatıma, hakikat ve değerleri ‘betimleme, öğreticilik ve içselleştirme’ gibi bilişsel açılardan bakan Alûsi de, bu tür ifadelerin aydınlatma ve gerçeği sunma bağlamında çok büyük bir katkısı olduğunu belirttiikten sonra, temellendirme yaparak der ki: “*Çünkü temsili anlatım üslûbu, akli ve mücerret olan anlamsal bir değeri, nesnel ve somut bir yapı içinde ortaya koymakta; duyulmadık ve işitilmesi mutlak olmayan manaları da bilinen ve ruha yakın biçimler altında betimlemektedir...*”¹⁵.

Zihnin kavrayıcı yetisinin çalışma yöntemine de uygun bir biçimde, sezgisel gerçeklikler alanına ait duyguları, nesnel, yani işitsel ve nerdeyse görsel olgu-

12 El-Cürcani, *Delâil*, s. 368

13 İbn Aşûr, Tahir, *Tefsîru’t-Tahrîr ve ‘t-Tevvîr*, ed-Dâru’t-Tunûsiyye li’n-Neşr, ts., XXVIII, 182.

14 Durmuş, İsmail, “Mesel”, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2004, XXIX, 296.

15 *Rûhu’l-Me’âni*, XVIII, 173.

lar çerçevesinde servis yapmak... Bûtî'nin, genel tariflere de mutabık ifadesiyle belirtmek gerekirse, 'Temsili anlatım, anlayışa uzak olanı zihne yakınlaştırmak (*takrîb*), soyut ve tinsel nitelikleri de nesnel ve somut bir form altında sunmak' olarak anlatılabilecek olan, pek tabii ki Kur'ân'ın da benimsemiş olduğu son derece yapıcı bir üslûp¹⁶... Aynı manaya işaret ettiği pasajlarında Zerkeşi de, manaları keşfedip açık hale getirmek, kurgu ve hayal alanına ait olanı (el-mütevehhem) da müşahede düzeyine yakınlaştırmak için temsili anlatıma müracaat edildiğini belirttikten sonra, ondaki güç ve etkinin nedenine de bir açıklama bağlamında şöyle bir gerekçelendirme yapar: "*Temsili anlatımın konusu (el-mütemesselu leh) eğer büyük ve ehemmiyetli ise, getirilen örnekleme ve betimsel sunum (el-mütemesselu bih) da aynı şekilde etkin ve dikkat çekici olur (...)*"¹⁷. Kısa bir tespit cümlesiyle, "*Gizli olanı, en açık bir form halinde sunmadır, temsili anlatımın özü ve gereği!*"¹⁸. Hakîm et-Tirmizî (ö. 296/909 [?]) de, bu üslûp özelliğinin Kur'ân-ı Kerim'de yer almış olmasını, yine bilişsel bir gaye doğrultusunda ele alır ve şöyle değerlendirir: "*Allah kulların kavrama yetilerine bir takım misaller ve örnekleme anlatım formları sunmuştur ki, onlar, hem kullarından hem de dış gözlerinden gizli kalmış bir takım hakikatleri, müşahede edip algıladıkları şeyler vasıtasıyla kavrasınlar, iyice anlasınlar diye!*"¹⁹.

Temsili anlatımın mahiyetine dair sunduğumuz bu kısa anlatım bize, Batı edebiyatının alegori sözcüğünü hatırlatmaktadır. Çünkü temsili anlatıma yakın bir şekilde, fikirlerin betimleler vasıtasıyla ifade edilişi olarak tanımlanan alegori²⁰, aşağı düzeyden bir ibareyi daha yüksek düzeydeki anlamlara açabilmek, ona üstün bir mana boyutu kazandırmak gibi bir misyona sahip olmuştur. Temsili anlatım gibi alegori de, "daha yüksek ve münezzeh olan bir şeye atıfta bulunmak" amacı üzerinde odaklaşır. Nitekim, *Hakikat ve Yöntem* adlı eserinde Gadamer, ta Homer'den itibaren, alegorinin bu işlevine dikkat çekerken demektedir ki: "*Alegori, teolojik dini metinden -başlangıçta Homer'den hakaretimiz materyali silme ve onun arkasındaki geçerli hakikatleri kavrama ihtiyacından doğar*"²¹. Temsili anlatım gibi alegorinin de, daha yüksek ve saygı dolu bir anlam mertebesine gönderim ve ima olduğu hususu, Gadamer'in, Winckelmann'dan aktarımla kaydettiği pasajlarda daha etkili dile gelir. Buna göre demektedir ki Winckelmann: "*Her iki kavram [sembol/misal ve alegori*

16 El-Bûtî, Muhammed Sa'îd Ramadân, *Min Revâi'l-Kur'ân*, Mektebetu'l-Fârâbî, Dimaşk, Suriye, 1395/1975 [?], s. 184; yine kırs. Es-Suyûtî (ö. 911/1505), Celaluddin, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Matba'atu Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâduh bi-Mısır, 2. Bsk., 1370/1951, II, 131.

17 Ez-Zerkeşi, *el-Burhân*, I, 488.

18 Ez-Zerkeşi, I, 486.

19 *El-Emsâlu mine'l-Kitâb ve 's-Sünne*, thk. Mustafa Abdulkadir 'Atâ, Müessesetu'l-Kutubi's-Sekâfiyye, 1. Bsk., Beyrut-Lübnan, 1401/1989, s. 13.

20 Foulquié, Paul, collab. De Raymond Saint-Jean, *Dictionnaire de la langue Philosophie*, Puf., Paris, 1969, s. 30, "allégorie" mad.

21 Gadamer, H.-Georg, *Hakikat ve Yöntem*, çev. Hüsamettin Arslan (İng.)-İsmail Yavuzcan (Alm.), Paradigma, İstanbul, 2008, s. 100.

SK.] da anlamı dış görünüş ya da görünüşten ibaret olmayan, [içerdiği, ima ettiği SK.] anlamıyla dış görünüşünü aşan bir şeye atıfta bulunur"²².

Grekçe olan kelime, sözlük anlamı bakımından da yukarıdaki izahları teyit etmektedir. Zira alegori sözcüğünün kökeni olan *allégoréō*, "söylenen sözden başka anlam kastedecek şekilde konuşmak, söylenen sözden başka bir mana çıkaracak biçimde ifade-i meram etmek veya yorumlamak" gibi anlamları göstermektedir²³.

Şu halde, gerek alegori gerekse temsili anlatım zihnin bilişsel (cognitif) işleyişi açısından olduğu kadar, aynı zamanda, bilgi ve kavramanın psikolojik süreçleriyle de yakın bir irtibat halindedir. Örtük, müphem, uzak ve gizemli bir mananın, idrak yetisi tarafından kolayca anlaşılması beklenemez. Bu güçlüğü aşmanın en belirgin yollarından birisi de, işte alegori ya da temsili anlatım üslubu olarak karşımıza çıkar. Kurgulama süreçlerini, etkin idrak yetisini kolayca peşine takacak olan çarpıcı ve sarsıcı betimlemeler, anlama vetiresindeki kritik psiko-pedagojik eşiği aşarak özne ile nesne arasındaki bilme/kavrama ve sezme bağlantısını tamamlar. Bu psikolojik bilişsel gerçeğe de dikkat çektiği pasajında Zerkeşi, şöyle bir yargıda bulunmaktadır: "*Hikmetli ve temsili ifadeler (el-emsâl), manaları tıpkı şahısların teşahhus edip belirginleşmesi gibi, betimler ve onlara bir suret kazandırır. Çünkü gözle görülen şekiller ve nesnelere; zihin bunlar hakkında maddi algı yetilerinden de yararlandığı için, zihinde daha güçlü bir şekilde yer tutar ve kalıcı olurlar. Akli ve salt zihni manalar ise böyle değildir; çünkü bunlar, hissetme ve maddi olarak algılama yetisinin menzilinden uzaktırlar; böyle olduğu için de, bu türden manaların kavranılmaları güç ve zordur...*"²⁴.

Bu nedenle, temsili anlatımlar için 'ayna' eğretilmesinin (istiare) kullanılmakta olduğunu görmekteyiz; ön planda yakınlık derecesine göre nesnelere gösterirken diğer yandan, deruni bir perspektifle geri plandaki nesnelere, hatta mahrem noktaları da gösteren bir ayna... Bundan olsa gerektir ki, Hakîm et-Tirmizî, temsili sunumları 'nefsin aynaları' olarak niteledikten sonra, bunu şöyle temellendirir: "Sen, nefse/akıl ve ruha örneklemeli, temsili anlatımlar sunduğunda, konu, bu özel sunum tarzı sebebiyle, akıl onu adeta görmüş gibi olur... Bu tıpkı, bir kimsenin aynaya bakıp da, orada hem kendi çehresini görmesine, hem de arkasındaki kimseyi görmesine benzer..."²⁵. Onun için biz bu durumu, dışarıdan gelen etki ve duyuların kendisinde yankı bulması, özgün yansımalar meydana getirmesi sebebiyle insan nefsi için kullanılan '*Speculum animal: Yaşayan varlık aynası*' deyiminden yola çıkarak, '*Speculum allegoria: misal ve temsil aynası*' olarak nitelendirilebiliriz!

22 Gadamer, a.e., s. 99.

23 Peters, Francis E., *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü*, çev. Ve haz. Hakkı Hünler, Paradigma Yayınları, İstanbul 2004, 1. Bsk., s. 34, "allégoria" mad.

24 *El-Burhan*, I, 488.

25 *El-Emsâl*, s. 13

Etkili bir şekilde öğüt vermek ve nasihatte bulunmak gayesine raptedilen²⁶ örnekleme anlatımın, Aşkınlık Mertebesinin dile geliş alanı Kur'ân'ın anlatım dokusunda yer alması hakkında Hz. Peygamber de çok özlü açıklamalarda bulunmuştur. Gerek *İtkân*'da, gerekse *Burhân*'da yer aldığına göre Hz. Peygamber, Kur'ân'ın nüzulü ve içeriğini beyan ederken şöyle demiştir: “*Kur'ân-ı Kerim, başlıca beş mana (el-vücûh) üzere nazil olmuştur: Helâl ve haram, muhkem ve müteşâbih, bir de örnekleme (emsâl)... Helâl ile ilgili hükmünü yerine getirin, haramdan kaçınun, muhkeme uyun, müteşâbihe iman edin ve örnekleme(m)lerden/mesellerden de ibret alın!..*”²⁷.

Kur'ân içeriği ve konularının özlü bir tasnifi olarak da değerlendirilebilecek olan bu Nebevi beyan kapsamında temsili/örnekleme anlatımın da yer almış olması, onun önemini bir kez daha göstermektedir. Bu keyfiyet, temsili anlatımın bir yandan didaktiklik karakteri sebebiyledir, diğer yandan ise insani bilişsel (cognitif) yetinin, Aşkın ve dakik bahisleri kavramadaki kifayetsizliği sebebiyle, buna muhtaç olmasındandır. Ve temsili anlatımlar, yüce gerçekliklerin beşere iletilebilmesi için, yine beşeri dilin bir araç olarak kullanılmasıdır da... Hakîm Tirmizî de temsili anlatımdaki bu beşeri-İlahi düzlemlerin kesişmesine şu satırlarıyla işaret etmektedir: “*Şu halde insanlar, olgular kendileri için gizli ve anlaşılmaz bir konumda oldukları vakit, örnekleme sunumlara gereksinim duyarlar. Onun için de Allah Teâlâ insanlara, kendileri için gayb konumunda olan şeyleri kavrayınlar diye, Kendi Aşkın katından değil de, beşerin kendi dünyasından örnekleme sunmuştur...*”²⁸.

Bu demektir ki, temsili anlatımlara, kıyas ve teşbihlere gereksinim duymak, beşeri algılama tarzına ve onun bilgi dünyasının sınırlarına da bir işarettir. Çünkü sunulan bazı manalar, mahrem hakikatler, antropolojik bir fenomen olan dil ile hakikat örtüşmesinin yetersizliği sebebiyle, her zaman olması gerektiği gibi açıklanamayabilirler. Buna mukabil, kendisine hiçbir şeyin gizli kalamayacağı Allah'a temsil getirmek, örnekleme yapmak ise söz konusu olamaz! Böyle bir şey ne İlahi Zat, ne de İlahi Epistemoloji bakımından düşünülebilir! Bir diğer ifadeyle söylemek gerekirse, Cenâb-ı Hak, Kendisi için kendi katından bir örnekleme yapmamıştır; nasıl mümkün olabilir ki, O'nun ne misli vardır, ne de benzeri... Bu nedendir ki Cenâb-ı Hak, “*Öyleyse Allah için misaller getirmeye, benzetmeler yapmaya kalkışmayın!..*” (Nahl, 74) buyurmuştur.

Toplumun ve bireylerin içinde yaşadığı değerlerin kendileri vasıtasıyla somut formlar halinde sunulduğu; bir bakıma insani varlık alanı ile kozmik varlık alanının bir bütünlük çerçevesine yerleştirildiği, bir anlamda göz alıcı, hay-

26 Es-Suyutî, *el-İtkân*, II, 131, vd.

27 Ez-Zerkeşî, *el-Burhan*, I, 486; es-Suyutî, *el-İtkân*, II, 131; *et-Tahbîr fî 'İlmi't-Tefsîr*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût-Lübnan, I, Bsk., 1408/1988, s. 144.

28 *El-Emsâl*, s. 11.

ran bırakan sanatsal sahneler olarak nitelenebilecek durumdaki bu örnekleme anlatımlar²⁹ tarihsel, yaşanılmışlık perspektifinden değerlendirildiğinde ise genel anlayış, bu temsili anlatımların doğru ve anlamlı kabul edilebilmeleri için tarihsel bakımdan mutlaka gerçekleşmiş olmalarının gerekmediği yönündedir!.. Ancak, zihin tarafından fiilen meydana gelmiş gibi kurgulanabilsin diye, onların sahihliklerinin, yani meydana gelebilmelerinin mümkün olması şart koşulmaktadır. İşte bundan dolayı da örnek ile örneklenen manayı birbirine raptetmek mümkün hale gelir; o derecede ki, örneklenen mana böylece, zihnin tasavvur edebileceği, hayalin ise kendisine bir ünsiyet ve yakınlık duyacağı somut ve hissi bir dokuya bürünür."³⁰

Örnekleme anlatım üslubunun amacı ve hedefleri bakımından değerlendirildiğinde, gerçek olgular olarak Kur'an'da yer alan kıssaların da örnekleme bağlamında sunuldukları görülmektedir. Bundandır ki, bazı kıssalar '*temsili kıssalar*' olarak adlandırılmaktadır. Kur'an'da da, temsili anlatım amaçlı pek çok kıssa bulunmaktadır. Böyle bir bağlam içinde yer alan kıssalar artık, salt bir kıssa, tarihsel bir veri olmanın ötesinde, sadece '*temsili kıssalar*' olarak adlandırılırlar; çünkü kıssa, burada bir örnekleme (*temsil*) bağlamında gelmiş olup, terbiye ve bir tarih bilinci oluşturmanın ötesinde, tarihsel bilgi sunmak, bir takım tarihsel olguları bildirmek gibi bir başka amaç taşımamaktadır³¹...

Şimdi biz, Kur'an'da yer alan temsili anlatımın varlık sebebi ve esası sayılabilecek olan genel ve özel gayeler...

Temsili anlatımın genel hedefleri:

Batılın gerçeklikten yoksun olduğunu ortaya çıkarmak, onun bir yalan ve sahte bir varlığa sahip olduğunu ortaya koymak, içyüzünü ortaya dökmek ve delillerini geçersiz hale getirmek; iddialarını etkisiz kılıp ortadan kaldırmak, kaçınılmaz sonunu açıklayıp beyan etmek...

Buna karşılık 'Hakk'ı iyice açıklayıp onu pekiştirmek, onun konum ve stratejilerini beyan etmek, akli ve nakli tüm delillerini güçlendirmek; onun geleceğini ve varoluşsal yazgısını anlatıp vurgulamak... (Mesela bkz. Bakara, 26; Müddessir, 31).

Nimete nankörlükle mukabele etmenin; yaşam bolluğundan ötürü şımarmanın; tutku ve öldürücü arzuların istilâsına maruz kalmanın; bütün benliğiyle yeryüzüne meyledip ona yapışmanın, vb. ölümcül sonuçlarından sakındırmak ve bu tutumların akıbetini iyice açıklayıp ortaya koymak (Bkz. Nahl, 112; Kehf, 32-44).

29 Bkz. el-Bütî, Said Ramadân, *Min Revâ'ü'l-Kur'ân*, s. 182, 183.

30 El-Bütî, *a.e.*, s. 181.

31 El-Bütî, *a.e.*, s. 181, 188.

Allah'ın kâinattaki, hayat içindeki ve insandaki yasalarını (Sünnetullâh) bulup ortaya koymak; şimdiki zamanı geçmişe bağlamak ve Allah'ın her şeyi kuşatan kudretini beyan etmek için, tarihi hadiseler ile bunlarda tecelli etmiş olan Hakk'ın daima üstün; batılın ise hep yenik olduğu gerçeğinden ibret alınmasını sağlamak (Bkz. Muhammed, 10-11; Gafir, 30, 31; Fussilet, 13; Furkan, 37-39; Zuhruf, 6-8).

Temsili anlatımın hususi gayelerine gelince...

Gayb alanına ait hakikatleri zihinlere yakınlaştırmak (Bkz. Nur, 34-35; 39-40; İbrahim, 18).

Kalbi ve akli, bu örneklemeler vasıtasıyla daha etkili bir şekilde ikna edip daha güçlü bir tesir meydana getirmek için, soyut karakterli insani durumları maddi bir form altında betimlemek (Bakara, 261; Kehf, 109).

Hadiseler (fenomenler) âlemini gayb âlemine bağlamak, aralarındaki bütüncül (holistic) münasebeti açıklayarak karşılaştırmalar yapmak, böylece zihinleri Ahiret'e ve onun ebediliği hakikatine yönlendirip kalpleri ona odaklamak (Bkz. Yunus, 24; Hadid, 20; Kehf, 45).

İnançsızlar ile benzer meselelerde farklı tutumlar sergileyen münafıkların tutum ve davranışlarındaki tutarsızlıkları ortaya koymak... (Bkz. Nahl, 73-76; Rum, 27-28; Zümer, 27-29).

Sakındırmak veya isteklendirmek (*terhîb* ve *terğîb*) gayesiyle bir hakikati vurgulamak... Zira, örneklemeli anlatım olmasa insanın, hakikatin boyutlarını ve onun önemini tasavvur etmesi mümkün olamayacaktır!.. (Araf, 175-178; Cuma, 5).

İnançsızların, yüce hakikatler karşısında takındığı tutumların değersizliğini betimlemek, böylesi tutum ve davranışları alay mevzu edinerek, onların geçersizliğine dair deliller ve hüccetler sunmak (Bkz. Bakara, 171; Hac, 73; Ankebut, 41-43; Yasin, 77-81; Zuhruf, 17-18)³².

Bütün bu anlatılanların bir neticesi olarak denilebilir ki, misaller getirmek, zihnin, bilgi üretirken ve bir gerçeği vurgularken kendisine mutlaka gereksinim duyduğu dilsel bir unsurdur. Çünkü muhataplar, sürekli soyut kalan hakikatler karşısında duyarlılıklarını yitirebilir, ilgisiz kalabilirler. Ayrıca, somut örneklemelere başvurmayan, salt mana olarak takdim edilen fikirler, uçmaya ve kaçmaya hazır, nazlı kuşlar gibidirler. Hem, insanın bilişsel durumunu, hem de mücerret hakikat ve manaların bu uçuculuğunu göz önünde bulundurarak, onları, somut, yani hayatın ta içinden çıkıp gelen ve yaşanılan reel dünyaya göndermede bulunan formlar içine almak gerek-

tedir... Bu arada, misallerin sadece bir araç olduğu; esas önemli olanınsa, bunlarda içkin olan mânâlar ve mesaj olduğu da hep hatırdâ tutulmalıdır. Cerrahoğlu Hocamızın ifadesiyle söylemek gerekirse, okuyucu, “mesellere hakikat diye bağlanıp kalmamalı, onların ötesindeki hakikati sezmeğe çalışmalıdır”³³.

Kur'an'da da belirtildiği gibi, sunulan misâllerin temel gayesi, hakikatleri düşündürmek, somuta indirgenmiş ve zihne yaklaştırılmış olan manayı tefekkür edip, bundan ders ve öğütler alınmasını sağlamaktır. Bu demektir ki, temsili bir anlatım eğer muhatabı tefekküre sevk etmiyor, onu zihinsel bir aktivite ve dinamizm eşliğine yükseltmiyorsa, böyle bir betimleme ancak çocuksu ve basit olmakla nitelenebilir... Çünkü bizzat Kur'an, temsili anlatımların gayesini ‘tefekkür’ ve ‘tezekkür’ ü tetiklemek olarak belirtmiştir: “İşte bunlar bir takım misallerdir ki, düşünüp istifade etmeleri için, Biz onları insanlara sunuyoruz” (Haşr, 21); “And olsun ki Biz, insanlar düşünüp akıllarını başlarına alsınlar diye bu Kur'an'da her türlü misali [: sembolik ve simgesel anlatımı] sunduk” (Zümer, 27).

Kur'an'da temsili/örneklemeli anlatımların dünyası...

Kur'an, muhatabın zihninde meydana getirdiği müspet tesiri sebebiyledir ki, pek çok hususu temsiller yoluyla anlatmış, idrak dünyasına uzak duran mana ve mefhumları, hem olaylar örgüsü halindeki betimlemeler yardımıyla, hem de mana-lafız özdeşleştirmeleri şeklindeki ‘takrîb’ (zihne yakınlaştırma) yoluyla açıklamış, kavrayış ufkuna indirmiştir.

1. Örnek: Nûr ve Zulümât örneklenişi...

Dikkat çekici mana-lafız yakınlaştırmalarından (takrîb) birisi, ‘nûr’ ve ‘zulümât’ sözcükleri üzerinde uygulanmış olanıdır... Hedefi, insanlığı inançsızlık, marifetsizlik, zulüm, cehalet ve fanatizm karanlıklarından uzaklaştırıp imân, irfan, adalet, bilgi ve hürriyet aydınlığına iletme olduğundan, Kur'an, pek çok ayette ‘nûr’ sözcüğüyle simgeleştirilirken, bütün negatif değer ve inanç kümeleri de, çokluğu ve çeşitliliği nedeniyle ‘zulümât: karanlıklar’ sözcüğüyle simgeselleştirilmiştir.. Buna göre, beynin alma, kavrama ve özümleme şemasında ‘nûr ve zulümât’ sözcükleri, “imân aydınlığı” ve “inkar karanlıkları” odak manalarıyla kodlanmış olmaktadır.

Bu bağlamda zikredilebilecek olan pek çok ayetten biz, her iki terimin de birlikte yer aldığı Bakara 157 ayeti ile, bir bakıma bu iki kavramın içerik ve değer karşılaştırmasının yapıldığını düşündüğümüz Ra'd 16/Fâtır 19-22 ayetlerini örnek olarak sunacağız.

33 İsmail Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1971, s. 173.

“Allah, iman edenlerin en yakınıdır (el-Veliyyu), onları karanlıklardan aydınlığa (nur) çıkarır!.. İnkâr edenlerin dostları ise ‘tâğûtlar’ olup, onları aydınlıktan (nur) karanlıklara sürüp çıkarırlar!.. İşte onlar cehennemlik kimselerdir ki, orada ebedi kalacaklardır” (Bakara, 157).

‘Nur’ ile ‘zulümât’ kavramları arasında bir mahiyet ve değer karşılaştırması yapılan; güçlü bir vurgu üslubu olan ‘istifhâm-ı inkârî’ yoluyla, bunların ne kaynak, ne mahiyet, ne de erek ve sonuç itibarıyla asla birbirlerine eşit olmayacağını dile getiren diğer iki ayet örneğimiz ise şöyledir:

“Göklerin ve yerin Rabbi kimdir?” de! Onların da kabul ettiği gerçeği, [onları ilzam ederek] sen açıkla! “Allah’tır!..” de!.. De ki: “Siz şimdi kalkmış, O’nun dışında, ne kendilerine gelen bir belayı uzaklaştırmaya ve ne de kendilerine bir yarar sağlamaya gücü yetmeyen bir takım tanrılar mı edindiniz?!..” De ki: Hiç kör ile gören bir olur mu? Yahut karanlıklarla (zulümât) aydınlık (nûr) bir olur mu?!..” (Ra’d, 16).

‘Negatif-pozitif’ anlam yüklü kavram çiftlerinin tam bir karşılaştırma ve yadsıma üslubu içinde yer aldığı diğer örnek ayetlerimize gelince...

“Görenle görmeyen (âma), karanlıklarla aydınlık, gölge ile sıcak bir olmaz!.. Dürlerle ölümler de eşit olmaz!.. Allah dilediği kimseye hakkı işittirir, sen ise kabirde olanlara sesini kesinlikle işittiremezsin!..Sen sadece bir uyarıcısın!..” (Fâtur, 19-23)

Ayetler itibarıyla ‘nur’ ve ‘zulümât: karanlıklar’ kelime çiftinin yorumlarına baktığımızda da, onların literal değil, metaforik ve temsili bir anlam taşıdıklarını görürüz.

Nitekim Bakara 257 ayeti bağlamında Razi, bütün müfessirlerin, burada yer almakta olan ‘zulümât’ ve ‘nur’ kelimeleriyle kastedilenin ‘inkâr’ ve ‘iman’ olduğu hususunda müttefik olduklarını belirttikten sonra, bu anlayışı teyit sadedinde el-Vakîdî’nin şu tespitini aktarır: “Kur’ân’da yer alan bütün ‘ez-zulümât’ ve ‘en—nur’ kelimeleriyle Cenab-ı Hak, ‘küfr, inkâr’ ve ‘iman’ manalarını kastetmiştir; En’âm 1 ayetindekiler hariç... Çünkü bunlarla kastedilen ise, ‘gece’ ve ‘gündüz’dür... Cenab-ı Hak, ‘küfr’ü, ‘inkâr’ı, bir ‘zulmet’ olarak nitelenmiştir (ca’l), çünkü inkâr, hakikati kavramaktan alıkoyması sebebiyle, bir ‘zulmet’ gibidir... İman da bir ‘nur’ olarak nitelenmiştir, çünkü ‘iman’, hakikati idrak etmenin meydana gelmesinde bir vasıta durumundadır...”³⁴. ‘Nur’ kelimesini ‘delil ve gerçeğin nuru, aydınlığı’; ‘zulümât’ kelimesini de ‘şüpheler ve kuşku’ sözcükleriyle karşılayan; böylece, Kur’ânî genel bağlama ve ayetin hususi söylemine uygun biçimde, içerik ve delalet bakımından bir eğretileninin söz konusu olduğu göndermesinde bulunan İbn Aşûr³⁵’a paralel bir şekilde aynı görüşü belirten Alûsî, sözcüklerin, inkâr edenler ve tâğûtlar bağlamındaki delaletleri hakkında; tâğûtların, inkâr edenleri kendisinden çıkarmakta olduğu ‘nur’ ile ilgili olarak şu ilginç açıklamayı yapmaktadır: “O tâğûtlar, inkâr

34 Et-Tefsîru’l-Kebîr, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Tahran, ts., VII, 18.

35 Tefsîru’t-Tahrîr ve’t-Tenvîr, III, 30.

*eden kimseleri 'nur'dan çıkarırlar, zulmetlere sokarlar... Yani, bütün insanların üzerinde yaratılmış olduğu 'fitri nur'dan yahut ta, gözlemleyip durdukları o peşi peşine gelen apaçık delillerin nurundan çıkarır, inkârın ve azgınlığın içine daltışın karanlıkları içine soku verirler...'*³⁶.

'Zulumât' ve 'nur' anlam çiftinin, doğal olarak tam bir karşıtlık bağlamında yer almakta olduğu dikkat çekici ayetlerden birisi de En'âm 1 ayetidir.

Tefsirleri incelediğimizde, ayetle ilgili olarak öncelikle 'halaqa' ve 'ca'ale' fiillerinin içerdikleri anlamlar; umum ve husus yönünden aralarında bulunan farklılıklar gibi hususlara değinirler... Bu bağlamda 'halaqa' fiili, varlıkların asıl kendisini, cevherini, zatını yaratmayı ifade ederken; 'ca'ale' fiilinin ise varlıkların nitelik, hal ve durumlarını var etme manasına daha uygun olduğunu; bu itibarla 'halaqa' fiilinin, belirlemek, bir miktar ve ölçü ile yaratmak (*takdir*) anlamı içerirken, 'ca'ale' fiilinin de, bir şeyden bir şey vücuda getirmek, bir şeyi bir halden başka bir hale dönüştürmek anlamında '*tazmin ve tasyir*' gibi nükteler ihtiva ettiklerini belirttikten sonra, lafzın zahir anlamına bağlı olarak, 'zulumât' ve 'nur' sözcükleriyle, hissedilen ve gözlemlenen iki olgu olmak üzere, 'maddi karanlıklar, gece' ve 'aydınlık, gündüz' şeklinde iki kozmik mananın kastedildiğini söylerler.

Allaha hamd etmenin gerekçelendirilmesi bağlamında ilahi kudrete gönderimde bulunulan bu literal anlamlandırmaya karşın, diğer yandan, muhaptaların inkârcılar olması karinesiyle, İbn Abbas'a dayandırılan diğer bir izaha göre burada 'zulumât'tan 'şirk, nifak ve inkâr karanlığı'; 'nur'dan da, İslam'ın, imanın, nübüvvet ve kesin inancın (yakîn) verdiği aydınlığın/nur'un kastedildiği belirtilmektedir. Hasan el-Basrî'nin de, burada, 'zulumât'tan küfür ve inkârın; 'nur'dan ise imanın amaçlandığını söylediği nakledilmektedir³⁷.

Alûsî'nin ifadesiyle, müşriklerin zayıf ve tutarsız görüşlerinin, hissi formlar içinde betimlenmiş olduğu Ra'd 16 ayetinde, 'zulumât' ve 'nur' anlam çiftinin karşısına, tam bir kontrastlık esprisi içinde, 'el-a'mâ' ve 'el-basîr' sözcüklerinin yerleştirilmiş olması dikkat çekicidir.

Tüm mükevvenatın Hâlıkı'nın Allah olduğu herkesçe kabul ediliyorken, O'na rağmen bir takım putların ilah edinmenin hem kozmik, hem lojik, hem de kulluk açılarından temelsizliğinin işlendiği ayette, iki sıfat; iki tane de hal/ keyfiyet bildiren sözcük yer almaktadır. Hem Alûsî, hem de İbn Aşûr, müminlerle müşrikler arasında kıyaslamanın yapıldığını; böylece müminlerin müşriklere olan üstünlüğünün ortaya konulduğunu belirttiği ayette, sıfatlardan 'el-a'mâ'; gerçek ibadeti ve onu hak eden zatı bilmeyen müşriki gösterirken; 'el-basîr' ise, gerçek ibadeti ve onu hak eden Yüce Zatı bilen muvahhit kişiyi

36 *Rûhu'l-Me'âni*, III, 14-15.

37 Razi, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XII, 150, 151; İbn Aşûr, *Tefsîru't-Tahrîr*, VII, 127.

göstermektedir. Keyfiyet ve hal manası ifade eden 'ez-zulumât' ve 'en-nur' sözcükleri, dini manevi bir bağlam içinde yorumlanmış olup, buna göre 'zulumât', önceki ayetlerde geçen sözcüklere benzer şekilde, inkâr ve delalet manalarını gösterirken; 'nur' ise, iman ve tevhit manalarına işaret etmektedir³⁸.

Ayetteki anlam çiftlerini 'Allah'a ibadet eden (el-basîr)-putlara tapan (el-a'mâ)' ve 'putlara tapmak (ez-zulumât) - onlara tapmayıp Allah'a ibadet etmek (en-nur)' şeklinde tertip eden Razi de, her şeyin yaratıcısının Allah olmasına mukabil, putların hiçbir şeye malik olamadıklarını, hatta kendilerine dahi en küçük bir yararlarının dokunamayacağını, bunun ise salt Allah'a ibadet edilmesi gerektiğine dair apaçık bir delil teşkil ettiğini belirttikten sonra, açıklamasını şöyle sürdürür: "İşte, putlar herhangi bir şeye kadir değillerse, onlara tapınmak da abesle iştiğal ve beyinsizliğin ta kendisi demektir. Ayette Cenab-ı Hak, bu apaçık delili zikredince, bu delili bilmeyen, onun cahili olan kimsenin bir kör (el-a'mâ) gibi olduğunu; bu delili bilen [ve buna göre davranan] kimseninse, gözleri gören (el-basîr) kimse gibi olduğunu; bir diğer açıdan da, bu delili bilmemenin 'karanlıklar' gibi, bilmeninse 'nur' ve 'aydınlık' gibi olduğunu beyan etmiştir. Nasıl ki, herkes, kör olan kimsenin gören kimseye, karanlığın da aydınlığa eşit olmadığını zaruri olarak biliyorsa, bunun gibi yine herkes, zorunlu bir bilgiyle bu delili bilmeyen kimsenin de onu bilene eşit olmayacağını bilir..."³⁹.

Bu tahlillerden de anlaşıldığı üzere, Kur'ân'da geçmekte olan 'zulumât' ve 'nur' anlam çifti, lafzî delaletlerinin ötesinde, birisi negatif diğeri de pozitif olan iki manaya delalet eden örneklemeli bir anlatım biçimidir. 'Zulumât', inkâr, günah, başkaldırı gibi olumsuz ve varlığı eksiltici halleri örnekler iken, 'nur' ise iman, itaat, hidayet, Allah'a ibadet gibi olumlu, varlığımızı da çoğaltıcı bir anlam alanını göstermektedir...

2. Örnek: Hak ile batılın örneklenişi...

Buna yakın bir çerçevede, Kur'ân'da, simgesel anlatımlara konu olan manalar demetinden birisi de, *hak* ile *batıl* kavramlarının sunulduğu pasajlardır.. İşte biz Ra'd 17'deki ilahi pasajda, iç içe iki simgesel anlatım ve örnekleme ile karşılaşırız:

"O [Allah] gökten yağmur indirir de vadiler, dereler kendi ölçülerince dolup sel olur akar. Sel, suların üstünde kabaran köpüğü alıp götürür. İnsanların ziyinet veya bazı eşyalar yapmak için ateşte erittikleri madenlerin de buna benzer köpüğü olur. İşte Allah hak ile batılı, böyle bir örnekleme (temsil) ile anlatır: Köpük yok olup gider, insanlara faydası olan cevher kısmı ise dipte kalır. Allah işte böylece örneklemeler yapar".

Ayette, simgesel anlatımın imâni, insani ve fizik ağırlığını çeken anahtar sözcükler, 'gök', 'yağmur', 'vadiler', 'sel', 'suyun yüzündeki köpük'; ikinci misal

38 Rûhu'l-Me'âni, XIII, 128; Tefsîru't-Tahrîr, XIII, 114-115.

39 Et-Tefsîru'l-Kebîr, XIX, 31.

içinse, 'maden cevheri', 'üzerindeki köpük ve cüruf', 'cevher, öz' sözcükleridir... "Allah işte böylece misaller sunmaktadır" cümlesiyle biten ayeti kerimede, Hak Teâla, hakkı ve haktan yana olanları gökten yağın ve yerde türlü yararlar sağlayan su ile batılı ve batıldan yana olanları ise, hak üzerinde kısa bir süre yükselmiş olmakla beraber, gerçeklik ve özden yoksun olduğundan çabucak silinip giden köpükler ile simgeleştirmiştir. İkinci simgeleştirmede ise hak, insanlara ziynet ve fayda temin eden, muhtelif aletler ve kaplar imaline elverişli maden cevherlerine; batıl ise, erimiş maden cevherinin üstündeki kir ve köpüğe benzetilmiştir⁴⁰.

Ayetteki örneklemeli anlatımı, ilim ve iman ile kuşku ve tutkular çerçevesine taşıdığı pasajlarda Zerkeşi, betimlemenin birinci kısmıyla bağlantılı olarak der ki: "... Allah'ın inzal buyurduğu ilim ve iman hakikatleri de böyledir; kalpler bunları alır, benimser ancak her kalp, ilim ve imanı kendi kapasitesi nispetinde alır... 'Selin sular üzerinde kabaran bir köpük taşması' analogisine gelince, kalplerde gerçekleşen manevi tinsel oluşumlar da böyledir; bunlar bazen şüpheleri, tereddütleri taşır, köpürtürler, bazen de tutkuları..."⁴¹. Suyuti de, 'açık mesel' bağlamında kendisine göndermede bulunduğu ayetteki bu vurucu örneklemeli anlatımla ilgili olarak, İbn Abbas'tan gelen bir nakle yer vermektedir. Ayetin birinci bölümüyle ilgili olduğu görülen açıklama, az sonra görüleceği üzere, tam bir kontrastlık algısı içinde, 'kesin inanç' (*yakîn*) ile 'kuşku, ikircikli oluş' (*şek*) hali üzere odaklanmıştır. Der ki rivayet: "Bu, Allah'ın verdiği bir örneklemedir; her kalp ondan, kesin inancı ve[ya] kuşkusu miktarınca bir şeyler alıp yüklenir. Buna göre, 'sel suyu üzerindeki köpük'e gelince, bu köpük 'kuşku ve şüphe'dir; 'insanlara yararlı olan öz'e gelince, o da [suyun] altına çökerek kalır' pasajına gelince, burada çöküp kalan 'öz' ile kastedilense, 'kesin inanç, yakini bilgi'dir. Şöyle ki; hani nasıl ham maden ateşe atılıp eritilir de, onun has, işe yarar kısmı alınıp, işe yaramaz tortu, cüruf kısmı da ateşte bırakılır ya, işte bunun gibi Allah da, kesinlikli ve kuşkulardan uzak inancı (yakini) kabul buyurur, kuşkuları ise bırakıp reddeder, değersiz kılar!.." ⁴².

3. Örnek: Mümin-kâfirin örneklemeşi...

Derin hakikatleri, zihnin algı ve kavrayışına yardım edecek müşahhas anlatım kalıplarıyla takdim etmemek, onları sanki kolsuz ve kanatsız; beşer dünyasının uzağında sürgüne mahkûm etmek gibi olacaktır. Bu ise, hakikat, bilgi ve değerler adına işlenmiş bir suç kategorisi teşkil eder. İşte bu doğrultuda Kur'an'ın sunumlarından birisi, son derece güçlü çağrışımları olan 'güzel, verimli toprak' ile 'batak, verimsiz, arık toprak' simgeleştirmesidir. Konuyla ilgili kısa ayet şöyledir:

40 Bkz. Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 172.

41 Ez-Zerkeşi, *el-Burhan*, I, 493.

42 Es-Suyuti, *el-İtkan*, II, 132.

"Toprağı verimli, güzel bir diyarın bitkisi, Rabbinin izniyle yeşerip çıkar. Çorak, verimsiz olan bir yerdense [güzel] bitki çıkmaz, çıkarsa bir şeye yaramaz" (A'raf, 58).

İbn Abbas (ö. 68/687)'a göre bu ayette, mümin ile kâfir hakkında bir simgeleştirme söz konusudur. Demektedir ki o: "... Çünkü nasıl ki verimli ve güzel bir toprağın ürünü de güzel oluyorsa, bunun gibi, mümin de güzel bir varlık olup, onun işi ve davranışı da aynen güzeldir, hoştur (tayyib); Cenab-ı Hak sonra da, kâfir için, hiç bereketli ürünü olmayan, çorak ve tuzlu bir araziye zikrederek, başka bir örnekleme yapmıştır; buna göre, inançsız kimse de [mana ve eylemsel değer bakımından] kötü ve değersiz olup, ondan sudur eden iş ve davranışlar da kötüdür, hoş değildir"⁴³. Bu noktada, insan tiplerinden söz ederken 'toprak türleri' örneklemesinden yararlanan şu muhteşem hadisi zikretmeden geçemeyiz: "Allah'ın benimle gönderdiği hidayet ve ilim, bol yağmura benzer. Bu yağmur bazen öyle bir toprağa düşer ki, onun bir kısmı suyu kabul eder de, çayır ile bol ot yetiştirir. Bir kısmı da kurak olur, suyu üzerinde tutar da, Allah halkı ondan faydalandırır. Ondan hem içerler, hem hayvanlarını sularlar ve ekin ekerler. Bir diğer tür toprağa daha isabet eder ki, o toprak düzce ve kaypaktr. Suyu ne üstünde tutar, ne de çayır bitirir... İşte, Allah'ın dinini anlayıp da Allah'ın benim vasıtamla gönderdiği ilim ve hidayetten faydalanan ve bunu bilip başkasına da bildiren kimse ile bunu duyduğunda kibriden başını bile kaldırmayan ve Allah'ın benimle gönderilen hidayetini kabul etmeyen kimse böyledir"⁴⁴.

4. Kâfirin Ahretteki durumunun örnekleme...

Kurân- ı Kerim'in nihai gayesi, Allah'ın birliği, varlıkların kök olarak eşitliği, adalet ve Allah'a iman ekseninde bir var oluş evreni oluşturmak, özellikle insanın hem iç dünyasını hem de dış âlemini aydınlatmak; onu, gayesiz bir zuhur ve tecelli algılaması boşluğundan; amaçlı, sonsuzluğa ve Aşkın olana açık münis, ümit dolu, anlamlı ve sıcak bir evren bilincine yüceltmektir... Bu nedenle de, simgesel ve örnekleme anlatımının en etkili misallerine, kâfir ile onun bu inançsızlık durumunun betimlemelerinde rastlamaktayız.

Mesela niyet, tasarı ve projeksiyonlar ile eylemlerin geçerlilik kriteri olan imân tahakkuk etmemişse, o inançsız kimsenin, yarar umarak yaptığı bütün fiil ve davranışların hiçbir değer ve anlamı olmadığını ifade eden şu örnekleme:

"O inkârcıların (mucrimûn) yapmış oldukları her işe yöneleceğiz de, hepsini toz duman edecek [geçersiz kılacağız] (Furkân, 23).

Ve yine, inançsızların amellerinin, nasıl ölümcül, yanıtıcı ve çıldırtıcı bir tuzak haline dönüştüğünü; iman kriteri olmadığından, bu fiillerin aslında bir

43 İbn Cerir Taberî (ö. 310/922), *Câmiu'l-Beyân 'an Te'vili'l-Kur'ân*, Mektebetu ve Matba'atu Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâduhu bi Mısır, 2. bsk, 1373/1954, VIII, 212; yine bkz. Cerrahoğlu, a.g.e., s. 172.

44 Zebidi (ö. 893/1488), Zeynü'd-din Ahmed b. Ahmed b. Abdî'l-Latif, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, Mütercim: Ahmed Naim, D.İ.B. Yayınları, Ankara, 1984, I, 81 (70 numaralı hadis).

hayal, bir serap; ya da aktüel ve ontolojik hiçbir kalıcılığı ve değeri olmadığına işaret etmek üzere, rüzgârların havaya savurduğu kül yığını gibi olduğunu belirten şu iki pasaj da, iman sükûneti ve huzuruna ermiş bir dimağda müjde sedaları; inkârın zehirli ve ölümcül pıtrak otlarından kurtulamamış, çıkışı olmayan som geceler, zifiri karanlıklar içinde ışısız ve ümitsiz bocalayan ölgün ve tedirgin dimağlarda da bir uyarı, bir diriltiş titreşimleri olarak algılanacak bir çerçeve meydana getirmektedir:

“Rablerini inkar edenlerin durumu şudur: onların işleri, fırtınalı bir günde rüzgarın onu şiddetle savurmuş olduğu bir kül yığına benzer!.. O kazandıklarından hiçbir şey elde edemeyecekler. İşte, asıl dipsiz sapıklık bu!..” (İbrahim, 18).

Soyut bir keyfiyet olan psikik bir halin, somut ve olgusal karakterli bir durumla örneklendiği, Razi'nin de kullandığı bir terimle söylesek⁴⁵, 'makûl ve mücerret' olan bir keyfiyetin, yani 'inkârcı bir bireyin yaptığı iyi nitelikli, uygun davranışların, 'müşahhas' olan bir şey, yani 'rüzgârların göklere savurduğu bir kül yığını' ile örneklenerek dile getirildiği mezkûr İbrahim 18 ayetinde temsili anlatımla vurgulanan, 'yok olup gitme, umulanın hılaflına yararlanamama, elde kaçırılan şeyi telâfi edememe' gibi bir tema üzerinde odaklanmaktadır. Buna göre, inkâr içre kalmış bir bireyin kendi içinde pozitif olan edimleri, eserleri; özsel ve manevi değer kriteri bakımından temelsiz, gerekçesiz ve güvensizdir; adeta kasırgalar ve sert rüzgârlar ortasındaki kül yığınları gibi... Bütün bunlar hem fiillerin öz bakımından iman kurucu değerinden yoksun olması durumuyla, hem de, iman dayanağından mahrum olan fiil ve eserlerin –kendi içlerinde pozitif olsalar bile- zayıf, dayanıksız, çözümlük ve geçici olacağı gerçeğiyle açıklanabilir... Beklenen ve umulanın aksine nihai hakikatın böyle tecelli edecek olmasında, imandan mahrum ve uzak bir kimse için büyük bir pişmanlık, ayrıca etkin bir öğüt vesilesi yer almaktadır⁴⁶...

İman hakikatine veya inanç boşluğuna odaklanmış hayatların betimlenmesi; bilhassa inanç yokluğunun egemen olduğu varlık sferi içinde cereyan eden ruhsal, varoluşsal travmaların sunumu bakımından Nûr 39 ayeti çok müessir sahneler, açık ve örtük mesajlar ihtiva etmektedir.

“Dini inkâr edenlerin işleri, düz, ıssız bir çöldeki serap gibidir ki, susayan onu su zanneder. Derken, onun bulunduğu sandığı yere varınca, orada hiçbir şey olmadığını görür... Fakat Allah'ı bulur. O da onun hesabını tamı tamına görür. Çünkü Allah, hesabı çok çabuk görendir!..” (Nur, 39).

Bir sahne kurgulayalım! Kavurucu bir sıcaklık altında, gölgesiz ve vahasız, ıssız, hiç bitmeyen sınırsız bir çöl... Çölde, çok çileli bir yolculuk yaptığını açık-

45 Nihâyetü'l-İcâz, s. 104.

46 Er-Rummâni (ö. 384/994), Ebu'l-Hasen Ali ibn İsâ, “en-Nuket fi l'câzi'l-Kur'an”, *Selâsu Resâil fi l'câzi'l-Kur'an-er-Rummâni, el-Hattâbi-Abdu'l-Kâhir el-Cürçâni* içinde, thk. Muhammed Haleful-lâh-Muhammed Zeğmül Selam, Dâru'l-Me'ârif bi-Mısır, 2. Bsk., 1387/1968, s. 82.

ça ele veren, çatlak dudakları, dermansız ayaklarıyla bir yolcu... En önemlisi onu içerden ve dışarıdan ele geçirmiş olan yangını söndürecek, onu ruhsal dinginlik ve yaşam ümidine bağlayacak suya hasret, suya müştak... Bu yangın içinde kavruluyorken ansızın önünde, akan bir şelale ya da şırl şırl akan bir çeşme silüetinin belirşi... Tasavvura sığmayan bir sevinç, dile getirilmesi mümkün olmayan bir mutluluk ve her şeyin bittiğinin sanıldığı yerde, hayat halkasına yeniden tutunuş... Ve yeniden yeşeren ışıltılı hayaller, hayata ait bastırılmış ama şu kutsi vuslat anında kendisini hatırlatan zevkler, şimdi dipdiri olan duygular, hiç bitmeyecek arzular...

Ama, heyhat!.. O da ne?!.. Nail oluşun zevk ve coşkusunu unutturan, trajik bir düşüş, hayal kırıklığı, ümitsizlik kuşatması ve kararan dünya; vâ esefâ!.. Biz bir gerçeğe değil bir yanılgı, bir serap ve bir akıl oyunuyla yüz yüze miyiz... Bir bıçak sırtı keskinliği ve belirsizliğine sahip olan bu anda düşüş, içine yuvarlanılan 'boşluk' ve 'hiçlik' hissi, sözcüğün tam anlamıyla, dehşetlidir! Bu, 'dünyasal kudret ve hükmetme gücü'nün en küçük bir yararının söz konusu olamayacağı o önlenemez 'düşüştür', büyük çöküştür... Daha açık bir betimlemeyle, hakikate tutku ve bağlılık, Yüce Yaraticıya içten bağlanış gibi anlam veren ve yücelten ilahi manevi değerlerin bulunmaması yüzünden, kendilerine olumlu nitelikler atfedilen bütün edim ve eserlerin bireye karşı acı ve ölümcül bir tuzak haline dönüşü... Kendisine en çok ihtiyaç duyulduğu bir anda, bir şeyin apansız ve çıldırtıcı bir şekilde yitip gitmesi, görsel zannın, olgusal bir yokluğa (butlan) dönüşmesi⁴⁷...

Nitekim, İbn 'Atâ'dan, "Allah'ın dışındaki her şey, yoksuldur; yani Hak'tan ve O'nun bilgisinden (marifet) halidir" görüşünü aktaran es-Sülemî, bir temsili yine başka bir temsille açmak bağlamında demektedir ki: "Bilmelisin ki bir topluluk, zahitlik (zühd) meydanına atılır ve Allah'tan başka her şeyi unuttur; Allah'ın onlara olan sevgisinden (muhabbet) ötürü de Hakk'a vasıl olurlar... Öte yandan bir topluluk da ceht ve gayret meydanına atılırlar, ama onlar Hakk'ın zorunlu kıldığı ödevlerden geri kalırlar, ancak ceht ve gayretleriyle Allah'a vasıl olacaklarını zannederler... Oysa Allah'a ancak, kendisine Allah'ın inayet ve mücâhede lütfu gelmiş olan kimse vasıl olmuştur!"⁴⁸.

5. İnançsızın ruh yapısının örnekleme anlatımı..

Kur'an'ın, inançsız kimsenin fiilleriyle ilgili örnekleme, içerdiği bunalım ve hafakan patlamaları; nihayet, ölüm ve hayalleri zorlayacak bir boşluk hissine yuvarlanışın ruhu lime lime eden o feryat ve çığlıkları sebebiyle, şu gelen pasajlar daha ritimli ve ürperticidir... İnançsız fiillerin; tsunamiler üreten, dalgalarının üzerinde yoğun bir bulut tabakasıyla da perdelenmiş olan derin mi

47 Selâsu Resâil, s. 82.

48 Es-Sülemî (ö. 412/1021), Ebu Abdîrahmân, *Ziyâdâtü Hakâik't-Tefsîr*, thk. Gerhard Böwering, Dârü'l-Maşrîk, Beyrut-Lübnan, 2. Bsk., 1997, s. 107.

derin bir denizin içindeki 'zifiri karanlıklar' şeklinde örneklenişi.. Öylesine yoğun ve geçirgeniz, öylesine siyah ve boğucu ki!.. Kuşattığı bireyin, kendi elini bile görmesine imkan vermiyor!.. *Çekil git, ey karanlık; doğ içime ve varlık ufkuma, ey nûr, ey İman aydınlığı...* Çünkü; "Ölü iken kendisini dirilttiğimiz ve insanlar içinde kendisiyle yürüyeceği bir ışık (imân nûru) verdiğimiz kişi, karanlıklar içinde kalıp ondan hiç çıkamayacak olan kimse gibi olur mu hiç?!..." (En'am, 122).

"Yahut o kâfirlerin duygu, düşünce ve davranışları derin bir denizdeki yoğun karanlıklara benzer. Öyle bir deniz ki onu, dalga üstüne dalga kaplıyor... Üstünde de koyu bir bulut! Üst üste birmiş karanlıklar... İçinde bulunan insan, elini uzatsa nerdeyse kendi elini bile göremiyor! Öyle ya, Allah birine nur vermezse artık onun hiçbir nuru olamaz..." (Nûr, 40).

Akli ve manevi bir hakikatin, maddi ve hissi bir örnekleme ile dile getirildiği Nur 40 ayeti, aynı konu ve üslup içinde, sahih iman ve özden bağlanmış motivasyonunun olmadığı eylemler ile bunların bir neticesi olan eserlerin, sahipleri için bir tuzağa, benlik kaybına, bilinç bulanıklığına, giderek de yokluk şuuruna, kendine yabancılaşma ve yitişe, varoluşsal bir kayboluşa müncele olduğunu; dalgaların kabarışları ile sessel uğultularına uygun bir biçimde dile getirilmektedir!.. Nur 40 ayetinde kendisini doğrudan hissettiren duygu ise, trajik sahnenin birbirini tamamlayıcı unsurlarının çarpıcılığı ve teatral sarsıcılığından daha çok, muhatabı o anda girdabına çeken duygusal bir deneyim ve kendini o sahnenin bir parçası olarak görme eğilimidir!.. Bu, sonradan edinilmiş ve bireye eklenmiş her türlü değer ve ön bilinç katmanlarından soyutlanmış olan bir 'salt insan' duygulanımıdır.

Azgın ve kıyıcı bir deniz felaketinin betimlendiği sahne 'acil' koduyla cankurtaranlara göndermede bulunurken, iman edenler için tahdis-i nimet, ama inkâr ağında çırpınanlar için de bir irşat ve ikaz perdesi olarak, zihinlere adeta çakılmaktadır!.. Çoklu fizik unsurların iç içe yer aldığı bu buhran dolu sahneyle esasen amaçlanan, şu normatif ve ahlaki ilkeye dikkat çekmedir: Allah'ı, yani Aşkın Benliği inkâr bireyin kalbini kuşattığı zaman, onun bütün eylemleri de inkârın boyasını masseder, inkârın o deruni simgesel karanlığından müteessir olur; artık onda en küçük bir ışık pırıltısı bile kalmaz... Bir başka ifadeyle, bu simgesel deruni karanlığın içinde gerçekleştirilen bütün edimler de, ancak sahibinin şaşkınlık ve sapkınlığını artırır, onu giderek daha fazla azgınlık ve mahrumiyet duygusuyla bürür!⁴⁹...

Esasen Kur'an'ın varoluş ve esenlik modelinde, onun emrettiği iman paradigmasının yer almadığı, tersine inkâr perspektifine yerleşmiş bir hayat; tinsel ve benlik bilinci bakımından hep bir düşüşü simgeler! Her anında buharlaşma, yitiş; kendi varlık ve gaye merkezine metafizik ve varoluşsal bir yabancı-

49 El-Bütî, *Min Revâ'it'l-Kur'ân*, s. 186.

laşma... İşte Hac 31 ayeti bu ölümcül düşüşü temsili bir anlatımla betimler ki, aynı zamanda kurtuluş yoluna da bir çağrıdır bu:

“Bütün varlıklarıyla Allah’a yönelen, O’na ortak koşmayan kimseler olun! Çünkü Allah’a şirk koşan kimse, gökten düşüveren ve kuşların kapışıp didik didik ettiği yahut rüzgârın uzak ve ıssız bir yere savurduğu kimseye benzer!..”

Ayette bu trajik konumu betimleme işlevini üstlenmiş olan anahtar ifadeler de bu duruma işaret etmektedir: Allah’a şirk koşmak, göklerden yere doğru düşmek, kuşların pençeleriyle kaparak didik didik etmesi; ya da rüzgârların onu uzak ve ölümcül bir vadiye savurması...

Sonuç olarak çok özlü bir ifadeyle belirtirsek, şirk ve inkârın kuşatmış olduğu birey ve toplumun yaşamı, hem içerden hem de dışarıdan sonsuz bir savrulma, varlığa merkezileşememe; didik didik parçalanıp sonsuz bir acı çekmedir!..

6. Dünya hayatının örnekleme anlatımı

İnsandaki benlik bilinci, diğer varlık mertebelerindeki bilinç düzeylerinden üstün olan gücünü, özellikle metâ, yani dünya malı üzerinde gösterir. Özünde ‘sahip olmak’ eğilimiyle güdülenen bu bilinç, dünyaya sahip olmayı, kendi var oluşunun en önemli dayanağı haline getirir; bu yüzden de ne kadar sahip olursa, o denli çok ve nitelikli var olacağı yanlılığına düşer. Böylece, dünyaya sahip olmayı, varlık değeriyle özdeşleştiren fert, ‘narsizm’in girdabına yuvarlanır (‘tereddâ: öldü, ateşe yuvarlandı’, Leyl, 11), giderek daha fazla metâ daha çok egemenlik çılgınlıkları içinde, bir ‘hulûd: ebedileşme’ hissiyle (bkz. A’raf, 176; Hümeze, 3), dünyayı bir tapınma objesine dönüştürür... Bu ise, bireye ve topluma, sahip olma dışında, ruh ve var oluş zenginliği bakımından olumlu hiçbir değer kazandırmazken; onu, kendi varlık misyonu ile evrene yabancılaştırır, yoksullaştırır.

İşte, insan-dünya, insan-güç dengesinin kurularak bireyin, dünya ve metâ çılgınlığı tarafından ele geçirilmemesi ve başta çıkarılmaması için Kur’ân, dünyanın da ontolojik değer ve konumunu yansıtacak biçimde, son derece etkili misaller sunmaktadır bize...

Pek çok betimleme arasından, nerdeyse aynı forma sahip olan Yunus ve Kehf surelerindeki son derece etkileyici, düşündürücü ve dönüştürücü olup, ahlaki idrak ve davranış merkezlerimize doğrudan etki etmektedirler:

“Bu fani dünya hayatı bilir misiniz neye benzer? Tıpkı şuna benzer: Gökten yağmur indiririz, derken o yağmur sebebiyle, insanların ve hayvanların yiyerek beslendikleri bitkiler bol bol yetişir, ağ gibi etrafı sarar. Yeryüzü renk renk, çeşit çeşit meyve ve mahsullerle süslenir, bahçe sahipleri de tam, bütün o ürünleri devşirmeye giriştikleri sırada, geceleyin veya gündüzün birden emir çıkarırız. Bir afet gelir, sökülüp biçer. San ki daha dün, o şen manzara orada hiç olmamış gibi olur” (Yunus, 24).

Ve daha kısa olmasına karşın, dünya metâ'î ve hayatının ne denli temelsiz ve geçici olduğunu anlatmada aynı tesire sahip gözükten olan şu ayet:

"Dünya hayatı hakkında onlara şu misali ver: Dünya hayatının durumu şuna benzer: Gökten yağmur indiririz, onun sayesinde yeryüzünde bitkiler yeşerip gürleşir, çok geçmeden kurur, rüzgârın savurduğu çerçöp haline gelir. Allah her şeye hakkıyla kadirdir." (Kehf, 45).

Ve nihayet, insanların dünyaya karşı besledikleri o köreltici hayranlık, tinsel baygınlık/kendinden geçme halinin etkili bir şekilde işlendiği Hadid 20 ayeti:

"İyi bilin ki, (Ahiret inancına yer vermeyen) dünya hayatı, bir oyundur, bir oyalanmadır, bir süstür; kendi aranızda karşılıklı övünme, malı ve nesli çoğaltma yarışıdır. Tıpkı o yağmura benzer ki bitirdiği ürün, çiftçileri hayran bırakır. Ama sonra kurur, sen onu sapsarı kurumuş görürsün. Sonra da çerçöp haline gelir. İşte dünya hayatı da böyledir."

Sembolik anlatımın mukayese ve teşbih gücünden de yararlanılarak, her üç ayette de, göz alıcı ve gönül çekici ihtişamına, güzelliğine ve cazibesine rağmen, dünya hayatının nihayette ontolojik bekâ ve daimilik vasfından yoksun olduğu; bu nedenle, insanî tercihin fanî ve sonlu olandan yana değil, bakî, daimî ve Aşkın olan Ahiret hakikatinden yana olması gerektiği gerçeği, önce fi-lizlenip boy atan, derken güzelleşerek görenleri hayran bırakan, ama neticede kuruyarak çerçöp haline gelip rüzgarlar tarafından havalara savrulan gösterişli bir bitki vasıtasıyla, etkili bir biçimde dile getiriliyor... Eğer, Zerkeşi'nin de belirttiği üzere, ayette '*müşebbehun bih: dünyanın kendisine benzetildiği şey*' olarak su alınırsa, bu kez de şöylesine çarpıcı ve olgunlaştırıcı şu iki hakikatle yüz yüze geliniyor: Su, ihtiyaçtan fazla alınırsa, insana zarar verir; ama ihtiyaç miktarı alınırsa, işte o zaman ondan yararlanılır... Dünya da böyledir... Diğer yandan, nasıl, suyu tutup ona sahip olmak için avucunu yumduğunda avucunda hiçbir şey kalmıyorsa, işte dünya da böyledir... Yani, dünya boyutunun kalıcı bir yönü ve değeri yoktur⁵⁰.

Pek yaygınlaşmamış olan bir keyfiyetin, genel olarak bilinen ve yaygın olan bir üslup içinde sunulmuş olduğu bu ayetlerde, dünyanın bu tarzdaki betimlenişi vasıtasıyla başlıca şu ontolojik hakikatlere vurgu yapılmıştır: a) Bütün bu tasvirlerde ibret alıp kendisine çeki düzen verebilecek kimseler için pek çok ibretler vardır; b) Sonlu ve geçici olan her şey, çok uzun müddet devam etse de, hakikatte değersizdir; değeri büyük olsa bile, küçük ve ehemmiyetsizdir!⁵¹

7. Allah'ın 'Göklerin ve yerin nuru' olarak betimlenişi...

Kur'an'da, tefekkür bakımından zengin bir referans oluşturması yanında zihni, estetik ve ahlaki bakımlardan da pek çok incelemeye konu olmuş; diğer

50 ez-Zerkeşi *El-Burhân*, III, 421.

51 *Selâsu Resâil*, s. 83.

yandan da temsili anlatımın etkili bir örneğini ihtiva eden ayetlerden birisi de Nur 35 ayetidir. Allah-nur ekseninde kurulmuş olan ana tema, bilhassa 'nur' sözcüğüyle irtibatlı pek çok anahtar sözcük yardımıyla vurgulanmaya çalışılmaktadır. Deruni bir içeriğe sahip olan bu uzunca ayet şöyledir:

"Allah, göklerin ve yerin nurudur. O'nun nurunun örnekleme, tıpkı, içinde bir lamba bulunan duvardaki bir oyuk (mişkât) gibidir. Lamba sırça [bir fanus] içinde, bu sırça [fanus] da, sanki bir incimsi yıldız!.. Lamba, doğuya da batıya da ait olmayan kutlu bir ağaçtan tutuşturulur... Öyle kutlu bir ağaç ki yağı, ona ateş değmese de neredeyse ışık verecek! Işık üstüne ışık!/Göz kamaştırıcı bir ışık!.. Allah dilediği kimseyi nuruna iletir. Ve Allah, insanlara böyle misâller getirir. Allah, her şeyi çok iyi bilendir!..".

Ayette, dini ve aşkın tefekkür çabası için teşvik edici bir eşik oluşturan husus, temsili anlatıma konu olan üç anahtar terimin, yani 'Allah', 'nur' ve 'gökler' ile 'arz'ın sezilen, ancak dilin ifade, aklın ise kavrama yetilerinden kaçan bir münasebet mertebeleri içinde birbirlerine nispet edilmiş olmalarıdır. Bir başka ifadeyle, Aşkınlık alanıyla içkinlik sathının zihin uçuklatan bir iç içe oluşu...

Literal anlamı bakımından ele alındığında 'nur', 'kendi zatı bakımından açık; dışındaki şeyi de 'muzhir', yani 'açık eden, ortaya koyan, görünür kılan' bir özellik manasını tazammun etmektedir. Bu yönüyle de onun, var olma durumuna eşit, hatta onun ta kendisi olduğu, böylece 'nur'un, 'var olmak' (el-vücut) gibi, yalın bir hakikat olduğu ifade edilmiştir. Bu demektir ki, Allah'a isnat edilmesi bakımından buradaki nur, bütün nurlara baskın olan, zatı gereği vâcib/kendinden olan bir nurdur. Biraz daha açarsak diyebiliriz ki, Vacip Teala olan Allah nurlar nuru olup, nurunun şiddeti ise namütenahidir. Kur'an'da Allah'a izafe edilen, ancak nesnel çağrışımları ve göndermeleri bulunan bir sözcüğün, akla ilk gelen maddi anlamıyla O'na nispet edilmesinin güçlüğündendir ki, 'nur' sözcüğünü lafzi anlamıyla Allah'a izafesi doğru bulunmamıştır. Çünkü Allah, cisimlere benzemekten, cisimlere özgü hal ve keyfiyetlerden yüce ve halidir!..

Öte yandan, kelimenin –daha önce de zikrettiğimiz üzere- 'kendi zatı bakımından zahir, açık; gayrisini de ortaya çıkarıp açık eden, görünür kılan' anlamında Allah'a nispet edilmesini, içinde Gazali'nin de bulunduğu bir grup âlim uygun görmüştür⁵². Diğer yandan, Allah'a nispet edilmesi bakımından 'nur' sözcüğüne yüklenen bir başka anlam, 'var olmak' (el-vücut)'tır. Daha uygun bir ifadeyle, varlığı gayrisinden kaynaklanan, bu sebeple de iğreti bir varlığa sahip olup, salt kendisi nedeniyle var olamayan varoluş durumunun

52 Burada, "Grek felsefesindeki, hakikatin meydana çıkmasını, açığa çıkmasını"; "gizinden çıkma"yı anlatan; modern çağda bilhassa Heidegger felsefesinde odak bir terim olarak yer alan 'alêtheia' sözcüğünü hatırlamamak mümkün değildir" (Bkz. Peters, *Antik Yunan Felsefesi...*, s. 32-33)

tersine Allah, gerçek var olandır; tıpkı, gerçek ve hakiki nurun Allah'ın ta kendisi oluşu gibi⁵³...

Bir adım ötesinde bulunan sûfi anlayış, 'nur' sözcüğüne yüklenen 'var olmak, hakiki var oluş' gibi anlamlardan yola çıkarak, 'var olma durumu' bakımından gerçekte tek hüviyeti (ipséité théologique) haiz olanın ancak Allah olduğundan söz ederken, "Münezzeh ve yüceler yücesi Allah'ın 'Mutlak-ı kül' olduğunu, [kelimenin tam manasıyla] var olmakla muttasıf biricik ve salt varın O olduğunu; O'ndan gayrinin ise iğreti ve mecazen bir hüviyetle nitelenebileceğini belirtirler... Bu bağlamda da, 'Lâ ilâ illa Allah: *Allah'tan başka tanrı yoktur!*..' telaffuzunu 'avamın, genel halkın tevhidi'; ama 'Lâ ilâhe illa Hû: *O'ndan başka tanrı yoktur!*..' telaffuzunun ise *havâssın*, seçkin ve mertebesi yüksek kulların tevhidi olduğunu ifade ederler...

Aynı şekilde Allah'a nispet edilmesi bakımından 'nur' sözcüğünün içermekte olduğu ya da işarette bulunduğu manalardan olmak üzere *el-Mûcid*: varlık veren, vücuda getiren, var eden; *el-Hâdi*: yani gökler ve yer sakinlerine hakikat ve kurtuluş yolunu gösteren; *el-Müdebbir*: göklerdeki ve yerdeki emri, şuûnatı tedbir edip yöneten; *el-Münezzeh*: göklerde ve yerde hükümran olup salt kemal ve yücelik vasfıyla muttasıf gibi açılmalar da dikkat çekmektedir.

'Nur' isminin bir yorumu olmak üzere, bu sözcükten türemiş olan ve etkinlik anlamı içeren '*el-Münevvir*: Aydınlatan, nurlandıran' ismi de oldukça dikkat çekicidir. Şöyle ki: 'Nur' kelimesinin 'el-Münevvir' şeklindeki açıklanışı; salt dilsel ve semantik bir tercih olmanın ötesinde, ayrıca, Alusi'nin de naklettiği üzere, birisi Hz. Ali'ye nispet edilen iki kıraat ile de desteklenmektedir. Alûsî'nin 'bazılarının kıraati' diye nitelediği okumaya göre '*Allahu Nuru's-semâvâti...*' ifadesi, '*Allahu Munevviru's-semâvâti ve'l-arda.*..' şeklinde okunmuştur ki, anlamı, '*Allah, göklerin ve yerin nuru, yani Münevviridir, aydınlatıcısıdır, nurlandırıcısıdır...*' şeklinde olur. Hz. Ali ise bu kelimeyi, çokluk ve bereket ifade eden 'tefil' kalıbının mazi kipiyle olmak üzere, '*Allah nevara's-semâvâti ve'l-arda*' şeklinde okumuştur ki, bu da, "*Allah, gökleri ve arzı tenvir etti, aydınlığa gark etti.*.." demektir.

'Nur' sözcüğünün, etken bir formula 'aydınlatma, ışığa ve ziyaya kavuşturma' anlamıyla açıklanması halinde, bunun nasıllığı hakkında şu üç tercih söz konusudur. Birincisine göre Allah, gökleri ve arzı, güneş, ay ve diğer yıldızlarla aydınlatmaktadır. Göklerin aydınlatılmasının melekler ile; arzın aydınlatılmasının da nebiler ve bilginler ile olduğu da söylenmiştir. "Bu durumda," demektir Alusi, "birinci olasılığa göre aydınlatma maddi karakterlidir (*et-tenvîru'l-hissî*), ikinci olasılığa göre de manevi ve akli (*et-tenvîru'l-aklî*) karakterlidir. Alûsî merhumun da tercih ettiği üçüncü yoruma göreyse, Allah'ın gökleri ve

yeri aydınlatması, her ikisinde de bulunan ve Allah'ın varlığına, O'nun teklifi-ne delalet eden tekvini/kozmetik ve tenzili ayetler vasıtasıyla⁵⁴ olmaktadır...

Öyle anlaşılmaktadır ki, kelimenin özünde içermiş olduğu pozitif yüksek değerler, geliştirici ve olumlu çağrışımlardan olsa gerek, 'mücmel' ve 'mutlak' bir lafız karakteri taşıyan 'nur' sözcüğü, yakın ya da uzak ilgiler kurularak farklı söylemlerle de açıklanmıştır. Mesela 'Allah'ın nuru, 'Göklerdeki ve yerdeki akli ve sem'i [nakle, işitmeye dayalı] delilleridir'⁵⁵; 'O'nun nurundan murat, Kur'ân'dır'; 'Nur'dan kasıt, 'Yadsınamaz ve zorunlu olan (vâcib) hak'tır, gerçekliktir'; 'Hakikate erme ve hidayetdir' (el-hüdâ); 'Allah'ın, müminin kalbine akıttığı marifet ve ilimdir' veya 'Allah'ın mümine verdiği ve onu muvaffak kıldığı imandır' gibi açıklamalar, bu mücmel ve mutlak sözcüğün birbiriyle örtüşebilecek olan açılımları sayılabilir⁵⁶...

Diğer bir önemli anlayışa göreyse burada, -Allah'ın, açık uçlu ve nihayetsiz bir açılım potansiyeline sahip 'nur' sözcüğü ile betimlenmesi ve böylece simgesel anlam dünyasına yerleştirilmesi ekseninde- esasen temsili anlatıma konu olan kimlik, Hz. Muhammed'dir; onun, yüksek ve seçkin insani duruma bir vurgudur... el-Bağavî'nin Ka'b [el-Kurazî]'den; es-Sülemî'nin de Ebu Sa'îd el-Harrâz'dan naklettiğine göre, " 'Mişkât' (oyuk, duvardaki girinti), Hz. Muhammed'in göğsü ve kalp boşluğudur; 'sırça fanus' (ez-züccâce) ise onun kıymetli kalbidir; 'lamba' (el-musbâh) ise, kalbinde bulunan 'nur'dur... Buna göre Hz. Muhammed'in kalbi, manevi berraklığı, parlaklığı; heva ve hevesin bulanıklığından, kötülükle emreden nefis kirinden hali ve uzak olması; bir de ilahi latif nurun oraya aksetmiş olması sebebiyle incimsi bir yıldız olarak nitelenen sırça fanusa benzetilmiştir... Buna göre ayetteki 'mübarek ağaç' ise, 'nübüvvet ağacı' olarak simgeleştirilmiştir⁵⁷.

Temsili anlatımı Hz. Muhammed özelinden genel olarak mümin planına indirgeyen açılıma göreyse burada, müminin kalbini otağ edinmiş olan iman ve onun beslendiği kaynaklar; bu iman ışığının varlık âleminde gerçeklik kazanması vb. keyfiyetler dile getirilmektedir. Hakîm Tirmizî'nin ifadeleriyle örneklemek gerekirse denilebilir ki, "Müminin zatı bir ev; kalbi bir kandil; irfan, bir lamba; ağızı, kabı; dili de anahtar gibidir. Kandil burada asılı durmaktadır; onun yağı yakın/kesin inanç; fitili zühd; içine konulduğu sırça fanus, rıza; onu tutan bağları (el-'alâik) da akıldandır... Mümin dilini açar da kalbindekini ikrar edip konuşursa, marifet lambası içinde bulunduğu oyuktan ta Arş'a kadar ışık saçar, aydınlatır; artık onun sözü nur, işi nur, içi dışı nur, işe başlaması nur çıkması nur olur, Kıyamet günü de varacağı akıbet yine nur olur..."⁵⁸.

54 Rûhu'l-Me'âni, XVIII, 165.

55 Es-Sülemî, Ziyâdât..., s. 105; Rûhu'l-Me'âni, XVIII, 105.

56 Rûhu'l-Me'âni, XVIII, 165.

57 Es-Sülemî, Ziyâdât..., s. 106; Rûhu'l-Me'âni, XVIII, 170.

58 El-Emsâlu mine'l-Kitâb ve's-Sünne, s. 26; yine bkz. es-Sülemî, Ziyâdât..., s. 105.

Hiç kuşkusuz 'nur' ve 'kalp' eksenli bu temsili anlatımda, zarf'tan ziyade onun içinde yer tutmuş olan; derken yeni idrak, duyuş ve davranış mertebelerine ve katlarına kapı açan iman cevherinin taşımış olduğu özsel ve varoluşsal değere dikkat çekilmek istenmiştir.

Ayetin dini, mistik, irfânî ve estetik bakımlardan da son derece zengin bir referans oluşunun göstergesi olmak üzere, ondan çıkarılmış zihni entelektüel açılıma da değinerek, bu başlığı sonlandırmayı arzuluyoruz. Felsefi ve bilişsel içerikler taşıyan, özellikle bu tematik ağırlığıyla da ayeti, insanın algı ve eylem dünyasıyla bitişiren bu anlayışa göre, temsili anlatımın konusu insanın duyu ve algı yetileridir...

Ki buna göre, 1) İnsandaki maddi algı yetisi (*el-kuvvetu'l-hassâse*), bulunduğu nokta beynin ön tarafındaki boşluk olması sebebiyle, 'oyuk, duvardaki girintiye' (*el-miškât*) benzetilmiştir. Tıpkı duvardaki oyuk gibi, maddi duyu yetileri de algıladıkları şeyleri buraya koyar, böylece orası aydınlanır... 2) Hayal etme yetisi (*el-kuvvetu'l-hayaliyye*), sırça fanusa (*ez-zücâce*) temsil edilmiştir; çünkü sırça fanusunun maddi nurları alıp tutması gibi, kuvve-i hayaliye de etraftan idrak ettiği, kavradığı formları alıp tutar. 3) Akli kullanma ve düşünme yetisi de (*el-kuvvetu'l-'akliyye*), idrak ve marifetler sebebiyle aydınlandığı için, lambayla (*el-musbâh*) temsil edilmiştir. 4) Fikir elde etme melekesi (*el-kuvvetu'l-fikriyye*) ise, pek çok neticeye imkân vermesi bakımından bir ağacın meyveleri konumunda olduğundan, kutlu bir ağaca (*şeceratun mübareketun*) benzetilmiştir. 5) Ve nihayet, kutsallık alanıyla ilgili yeti (*el-kuvvetu'l-kudsiyye*) de; mükemmel arı duruluğu ve yüksek istidadı sebebiyle eğitim öğretim çabası ile tefekkür sürecine gereksinim duymaması sebebiyle, kendisine hiç ateş temas etmese bile neredeyse ışık verecek olan [halis bir] yağa temsil edilmiştir⁵⁹.

Bir değerlendiremeye göre buradaki örnekleme, beş ayrı şeyin yine beş ayrı şeye misal olarak sunulduğu 'ayrık teşbih ve örnekleme' nevindedir.. Bu sebeple, beş ayrı şey ile örneklenmiş olan insandaki bu beş ayrı hususiyetin her birinin birer nur ve ışık türü olmaları, bu son anlayış tarzı imkân vermiş görünmektedir.

Bir varlık ve kainat kitabı olan Kur'an'da, şüphesiz daha birçok hakikat, örnekleme anlatımının konusu olmuştur. Örneğin, geçmiş çağlarda, ilahî azaba duçar olmuş toplumların o dipdiri ve hâlâ etkili yok oluş sahneleri (Kamer, 20,31; Hakka, 7), aynı şekilde, Sûra ikinci kez üfürüldüğünde insanların büyük bir korku ve panik havası içinde çekirgeler misali sağa sola koşuşmalarının tasvir edilişi (Kamer, 7); kardeşinin gybetini yapan kişinin, onun adeta, hem de ölü iken- etini yemiş bir kimse gibi betimlenişi (Hucurat, 12) ... bunlardan bir kaçıdır.

59 El-Alûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, XVIII, 171-172.

Netice olarak, simgesel ve örneklemeli anlatımlar hususunda Kur'ân son derece zengin bir kaynak oluşturmaktadır. Bu sebeple, sunumlardaki hikmet, gaye ve dinî – ahlakî mesajlar gözden kaçırılmaksızın, bu tür pasajların, etkili ve çekici tarzlarda yorumlanmaları son derece isabetli olacaktır...

Hadislerde temsili anlatım ve örnekler...

Estetik boyutu ve sanatsal göz alıcılığı yanında, lafız-anlam, gösterge-gösterilen (signifiant-signifié) ilişkisi; bir başka anlatımla etkin öğreticilik nitelikleri bakımından da dikkat çeken örneklemeli anlatım Kur'ân'ın yanı sıra, Hz. Peygamber'in hadislerinde de çokça yer almaktadır. Sunacağımız örneklerden görüleceği üzere, temsili sunumlar, Kur'ân'daki kullanımlarına benzer bir şekilde, estetik bir amacın ötesinde, bütünüyle öğretim, tefsir ve irşat amaçlı olarak kullanılmaktadırlar.

Biz, temsili anlatımın yer aldığı pek çok hadisten bazı örneklemeler yapmak suretiyle, bu üslûbun Nebevi dildeki mevcudiyeti konusunda bir nebze de olsa fikir vermeye çalışacağız...

1. Örnek: Alimlerin değerinin yıldızlar örneklemeyle anlatılması...

Buna göre, Enes ibn Malik, Hz. Peygamber'in şöyle dediğini belirtir: “*Yeryüzündeki bilginlerin (el-ulemâ') durumu, gökteki yıldızlar gibidir; karanın ve denizin karanlıkları içinde bulunulduğunda, bu yıldızlar sayesinde yol bulunur!.. Yıldızlar sönüp gittiğindeyse, yol göstere rehberler neredeyse yollarını şaşırıp kaybolacaklardır!..*”⁶⁰.

Bundan önce yazdıklarımızdan hatırlanacağı üzere, temsili anlatımın kendisi için getirilmiş olduğu hakikat (*el-mümesselu leh*) ne kadar değerli ise, getirilen temsil ve örnekleme de o nispette değerlidir, anlamlıdır. Bir başka nebevi açıklamada, Peygamberlerin yerine geçen, onlardan intikal eden kutsal müktesebatı muhafaza edip geliştiren, bu yüce irşat makamını temsil eden varisler olarak üstün konumları vurgulanmış olan bilginlerin, özellikle de din alimlerinin ‘yıldızlar’ ile örneklenmiş olmaları gayet doğal olacaktır!..

2. Örnek: Kur'ân'ın içi misk dolu bir kese, bir kurba ile örneklenmesi...

Kur'ân'ın sıkça okunması ve içindeki ilahi hikmetlerden yararlanılması ekseninde sunulmuş olan bu temsili sunumda, Ebu Abdîrrahman'ın Hz. Osman'dan naklettiğine göre, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Kur'ân, içini misk ile doldurup, sonra da ağzını kapattığın bir kurbaya/keseye benzer; işte sen eğer bu kesenin ağzını açarsan, sana onun güzel kokusu yayılır, ama onu hiç açmaz da öylece bırakırsan, o, kokusu dışarıya sızmayan, kapalı tutul-*

60 İbn Hanbel, *Müsned*, III, 157; İbn Ebi Şeybe (ö. 235/849), *el-Musannef*, VII, 185; ayrıca bkz. er-Râmeihürmüzi (ö. 360/971), *Kitâbu Emsâl'l-Hadis*, Müessesetu'l-Kutubi's-Sekâfiyye, Beyrüt-Lübnan, 1. Bsk., 1409/1988, s. 87.

*muş bir misk olarak kalır.. Okuman veya [okumayıp da] onun sadece hafızanda kalması durumunda, Kur'an'ın durumu da işte böyledir"*⁶¹.

Şu halde, nasıl ki miskten amaç onu ağzı kapalı bir kese içinde tutmayıp güzel rayihısından zevkyâb olmak ise, Kur'an'ın asli amacı ve varlık sebebi de, hem okunması, hem de içerdiği sonsuz ilahi bilgilerden istifade edilmesidir.

3. Örnek: Çelişik/ikiyüzlü (münafık) kimsenin şaşkın koyuna benzetilmesi...

Zihinlerdeki ve kalplerdeki tereddüt ve kararsızlık; giderek de bunun bireysel davranış ve beşeri ilişki kalıplarına yansımaları, çok çelişik ve tutarsız bir kişilik oluşturur. Sadece bireysel bir olumsuzluk olarak kalmayıp, sosyal ilişkilerde de güven sarsıcı olan bu davranış tipolojisi, pek çok hadiste açıklanmıştır. Bu hadisler cümlesinden olmak üzere, Abdullah ibn Ömer Hz. Peygamber'den şunu nakleder: "Münafık [inançta kararsız, mütereddit] kimsenin hali, iki koyun sürüsü arasında tereddüt eden koyunun hali gibidir; o, bir o sürüye katılır sonra geri döner, bir bu sürüye katılır, sonra bundan da vazgeçer... O, hangisine uyacağını bir türlü kararlaştıramaz. Tıpkı Cenab-ı Hakın, "Onlar, müminlerle kâfirler arasında bocalayıp durmaktadırlar!.. Ne onlara bağlanırlar, ne de bunlara..." (Nisa, 143) ayetinde buyrulduğu gibidirler..."⁶².

Münafık karakterinin, ruhsal ve zihinsel işlevlerindeki belirsizlik, kararsızlık, kaypaklık, kaçaklık, vb. haller yanında ferdi ve sosyal münasebetlerindeki değişkenlik, istikrarsızlık, döneklilik vb. durumları da son derece etkin bir sahne halinde betimleyen hadis, soyut ve negatif manevi bir ruhsal bütünlüğün, hissedilen ve gözlemlenen somut, maddi bir durumla temsil edilip sunulduğu, hâlidî bir örnek olarak karşımızda durmaktadır.

4. Örnek: Müminlerden oluşan topluluğun tek bedene benzetilmesi...

Allah'a, Ahiret gününe ve ölümden sonra dirilişe iman etmek, bütün davranışların ve zihinsel faaliyetlerin kendisinden derinden derine etkilendiği büyük bir katılımdır; varoluşsal bir yeniden yapılanıştır!.. Bu kökten, derin ve varoluşsal yeniden yapılanma ile yeni bir beşeriyet dokusu, bambaşka bir dünya ve insan algılanması, değiştirip yücelten yüksek bir idrak düzeyi meydana gelmektedir. Bu ufuk, nesnel gerçekliklerin, soyut ve manevi hakikat ölçütlerinde yeniden anlamlandırıldığı bir inşa ve diriliş düzeyidir!..

İmana iştirak etmenin ateşlediği yüksek idrak ve şuûr ile külli ve kuşatıcı bakış açısının yakıcı tezahürlerinden birisi ise, kendisini, tek tek ya da toplu halde, iman kürenin bireylerine karşı gösteren reflekte ifadesini bulur. Bir diğer ifadeyle, alanı belirlenmiş olan iman katılımı ve ortak varoluş dünyası, bizi, büyük bir dünya ile özdeşleştirerek, çekirdek 'ben' bilincini yadsımaksızın,

61 et-Taberâni, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, VII, 150.

62 Müslim (ö. 261/875), Ebu'l-Hasen, *Sahihu Müslim*, Sıfâtü'l-Münafikin, 17; *en-Nesâi* (ö. 303/915), Ebu Abdurrahman, *Sünenü'n-Nesâi*, İman, 31; Ahmed ibn Hanbel, *Müsned*, II, 88.

yüksek bir 'biz' bilincine iletir. Bu ruhun beslediği 'biz' bilincinde, etkin ve coşurucu bir sorumluluk göğünde, özellikle dertler, sıkıntılar, acılar, yoksunluk ve yoksulluklar hep paylaşılır; nesnel, dışımızda ve bizimle ilgisiz durumlar olmaktan çıkarılarak kendi hayat ve varlık dünyamıza transfer edilir...

İman iştirakinin rahatlatıcı ve özgüven artırıcı deruni ruhsal enerjisi yanında, benler ve benlikler arası güçlü ilişkiler ve münasebetler oluşturan en bariz boyutu olan 'tesanüt' ve 'ortak varlık bilinci' de, işte bu öneminden ötürü Nebevi temsil ve anlatıma konu olmuştur. Hem de, acıları ve sızıları ortaklaştırırken; birbirine geçmiş ve en küçük alana kadar birbirlerine bağımlı ve bağlı tam bir birlikte yaşama şuuru dışında, hiçbir bedel ve beklenti içinde olmaksızın...

Şöyledir Nebevi Sunum.... "İman toplumunun bireyleri, yani müminler, birbirlerini sevmeye ve birbirlerine merhamet ile davranma konusunda, tıpkı tek bir beden gibidirler; çünkü o bedenden bir yer hastalanıp da rahatsızlık hissettiğinde, onun diğer uzuvları/dokuları/hücreleri de uykusuz ve ateşler içinde kalarak, hemen onun yardımına koşarlar!..."⁶³.

Bu yüksek düzeyli temsili anlatımda, fertten topluma, toplumdaki ferde kadar açığa çıkarması, inşa etmesi ve harekete geçirmesi gereken ayrımsız ve kuşatıcı etki, yaratıcı enerji; en mükemmel bir birlik oluşturan insan bedenindeki karşılıksız ve anlık icabet esasına mebni bir tesanüt, birbirini takviye, paylaşım, hatta kendi biyolojik varlığını ifna etme olgusuna benzetilmiş; muhtemelen buradan, iç içe girmiş sonsuz yaşam alanlarıyla dünya için olduğu kadar sonsuz görünümlü evrenler için de müthiş bir bakış açısı, varoluş paradigması inşa edilmiştir!..

5. Örnek: Önemsiz ve küçük kıpırtıların büyük ve önüne geçilemez olgulara müncele oluşu...

Bir küme ve yığın haline getirildiğinde vadideki her şeyi yakıp yok eden çalılarla örneklenen küçük günahlar...

Boşlukta ve etkisiz hiçbir şey yoktur, varoluş küresinde... Fizik dünyada, makro ve mikro olgular sahnesinde böyle olduğu gibi, insanın psikik ve ahlaki hamleler, süreçler dünyasında da böyledir... Bir diğer ifadeyle, 'küçük asla önemsiz değildir!..'; aksine, küçük ve önemsiz olgular, büyük sonuçların yollarını döşeyen mukaddimelerdir; ya da diyebiliriz ki, yüzeyde ortaya çıkan fırtına ve tsunamilerin dip hareketleridir, görünmez sebepleridir!..

Ahlaki duyarlılığın oluşmasında başat kavramlardan olan 'günah' ve günah sayılan davranışlar için de böyle bir diyalektik süreç söz konusudur; küçük,

63 Müslim, *Sahih*, Birr ve's-Sıla ve'l-Adâb, 66; Ahmed ibn Hanbel, *el-Müsned*, IV, 270; yine bkz. er-Rânehürmüzi, *Kitâbu Emsâli'l-Hadîs*, s. 81-82.

ehemmiyetsiz değerlendirilen negatif davranışlar, bir yönelim alışkanlığına dönüştüğünde ise, yıkıcı ve yok edici bir noktada sonlanır... İşte sunacağımız bu Nebevi temsilin konusu da, sözünü ettiğimiz 'küçük günahlar'-insan ilişkisidir.

"Küçük, önemsiz görülen günahları [irtikâp eden kimsenin] hali, bir vadinin ta içlerinde konaklamış bulunan bir topluluğun şu haline benzer: Topluluktan şu adam bir dal getirir, öteki adam başka bir dal getirir, ilh... Derken, dalları üst üste yığarlar; [onu tutuşturarak], ekmeıklarını bunun ateşinde pişirirler.... Hiç kuşkusuz, küçük ve önemsiz görülen günahlar da, [böyledir]. Onu işleyenler bu küçük günahlardan sorgulanıp muaheze edildiklerinde, bu günahlar sahiplerini helâk ederler!..."⁶⁴.

Görüldüğü üzere, bu Nebevi temsilde, zararsız ve önemsiz addedilmesi nedeniyle irtikâp edilen küçük günahlar; ince ve cılız olmalarına mukabil üst üste yığıldıklarında büyük bir enerjiyi açığa çıkaran, gerektiğinde her şeyi yok edebilecek bir tehdit boyutuna ulaşan çalı çırpı yığıcı ve kümesi ile betimlenmiş; burada, betimleyici temsili anlatımın gücü, ahlaki bir gerçeğin hizmetinde kullanılmıştır.

Yeri gelmişken, bu Nebevi örnekleme teyit etmek üzere, şu hadisi de sunarak bu başlığı bitirmek istiyoruz. Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır:

"Üzerinde ısrar edildikçe, küçük günah yoktur; [çünkü o, büyük günaha dönüşür]; istiğfar edildiğinde de büyük günah kalmaz, [çünkü o, affedilir!]"⁶⁵.

6. Örnek: İman cevherinin sabit bir kazığa tutunmuşluk haliyle örnekleme...

Her karar, esasen bir angajmandır, kendini bir bağlayış, sınırlayış ve bir yükümlülüğe ram edistir!.. Onun için de, her eylem öncesinde, onun derin gerçekliği ve zihinsel şemasını oluşturan bir karar ve kabulleniş anı bulunmaktadır. İster olumlu isterse olumsuz olsun, her tür eylem için bu böyledir.

Olumlu ve yüceltici eylemlere sevk eden, bireysel ve toplumsal edimler gibi, daha büyük ölçekte, evrene bakış ve yönelim tarzımızı da derinden belirleyen bir iç dinamizm olarak iman da büyük bir angajmandır!.. Bu istisnai angajman, önemine binaen, Nebevi örnekleme konusunu teşkil etmiştir. Abdullah ibn Ömer'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

"Mümin ile imanun durumu, [bir yular, bağ ile] kazığına bağlanmış bulunan atın hali gibidir... [Yular ile kazığa bağlı bulunan] at, döner dolaşır, sonra da [yularıyla bağlı olduğu] kazığa geri döner, [ona olan bağlılığı sürer, onun alanı dışına çıkamaz]. Mümin kimse de böyledir; o günah işler, sonra da imana geri döner, [iman bağının dışına çıkamaz!..] Öyleyse siz, yemeğinizi iyi kimselere yediriniz!..."⁶⁶.

64 Et-Taberâni (ö. 360/971), *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, VI, 165; İbn Hemmâm (ö. 211/826), Abdurrezzâk *el-Musanef*, XI, 184.

65 El-İrâki (ö. 806/1403), Zeynuddin Ebu'l-Fadl, *el-Muğni 'an Hamli'l-Esfâr fi'-'esfâr fi Tahrici mâ fi'l-İhyâ' mine'l-Ahbâr*, (İhyâ... hamisinde), Mısır, 1387/1968, IV, 22, 23.

66 İbn Hanbel (ö. 241/855), Ahmed, *el-Müsned*, III, 38, 55, 483; İbn Hibbân, *es-Sahih*, II, 381; yine bkz. er-Râmechunmüzi, *Kitâbu Emsâli'l-Hadis*, s. 81.

Bu Nebevi temsil bize, 'iman' olgusunun sadece soyut ve sözel bir durum değil, ne denli ümitsiz haller söz konusu olsa bile, bireyi kendi dünyasına, oradaki güven, varlık bilinci ve ümit gibi pozitif yüksek enerji eşiklerine doğru çeken; çöküş ve hüsrân anlarında bile, onu kendi benlik ve varoluş odağından uzaklaşarak savrulmasına izin vermeyen dipdiri bir 'hal' olduğunu, etkili bir betimleme ile anlatmaktadır.

Sonuç olarak denilebilir ki, didaktik karakteri yanında, hayal ettirme, kurgulama, hafızaya nakşetme, hafızada şekil ve sahneleme unsurunu harekete geçirme, kimi zaman görselleştirerek temaşa ettirme, vb. içerikleri sebebiyle çok etkin bir anlatım ve sunum tarzı olan temsili anlatım Nebevi açıklamalarda da çokça kullanılmıştır. Sunulan örnekler yanında burada sunulmayan pek çok misalde, temsili anlatımın, dilsel araçların genel işlevine uygun olarak, bütünüyle fonksiyonel olduğu; salt estetik ve retorik bir amaç güdüldüğü ise, izahtan varestedir!..